

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин ім. Б. Д. Гаврилишина
Кафедра міжнародних економічних відносин

ДОБРОВОДСЬКИЙ Дмитро Вячеславович

Організаційний менеджмент ТНК на глобальному споживчому ринку
/ Organizational management of TNCs in the global consumer market

спеціальність: 073 – Менеджмент
освітньо-наукова програма – Міжнародний менеджмент

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи МІМм-21
Д. В. Доброводський

Науковий керівник:
к.е.н., М. А. Живко

Кваліфікаційну роботу допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Р. Є. Зварич

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА РИНКИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, У УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	7
1.1. Транснаціоналізація як об'єктивний процес розвитку та фактор глобалізації.....	7
1.2. Причини, масштаби та напрями експансії ТНК на ринки, що розвиваються.....	13
1.3. Суперечності і тенденції застосування ТНК на що розвиваються споживчі ринки.....	21
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНИЙ СТАН ГЛОБАЛЬНОГО СПОЖИВЧОГО РИНКУ.....	30
2.1. Зовнішньоекономічна експансія ТНК на глобальному споживчому ринку як об'єктивний фактор розвитку.....	30
2.2. Вплив ТНК на споживчі ринки країн як підсистему глобального ринку та його динаміку.....	37
2.3. Нерівномірність розвитку споживчого ринку під впливом транснаціоналізації та її наслідки.....	43
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РЕГУЛЮВАННЯ СПОЖИВЧОГО РИНКУ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ ВПЛИВУ ТНК.....	51
3.1. Розвиток інституційного регулювання споживчого ринку під впливом ТНК.....	51
3.2. Удосконалення системи державного захисту національного споживчого ринку від експансії ТНК та імпортозаміщення.....	60
Висновки до розділу 3.....	68
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі світогосподарських зв'язків транснаціональні корпорації поряд із підсистемами світової економіки, регіональними угрупованнями, державами базування та країнами-реципієнтами є рівноправними учасниками міжнародних економічних відносин. Виступаючи одночасно похідною і провідником глобалізації, вони перетворилися на структуроутворюючі фактори світового розвитку, та чинять все більший вплив на функціонування світового господарства, конкретних суб'єктів господарювання, окремі ринки, що розвиваються.

Сучасна система світоустрою така, що вплив ТНК на еволюцію національних економік та безпеку держав має позитивні та негативні наслідки. Вони забезпечують збільшення темпів зростання, ефективність виробництва, реалізацію інвестиційного режиму, якісно нового рівня безпеки, що впливає на ступінь економічної стійкості країн, нівелювання їхнього технологічного відставання, зміну передових технологій у глобальних масштабах. Водночас, фінансова могутність дозволяє ТНК витіснити національних товаровиробників із найбільш прибуткових секторів економіки, займати значні сегменти споживчого ринку, розширювати власну присутність, за допомогою наві'язаної інституціоналізації, виступати джерелом протиріч та негативних соціально-економічних процесів.

Актуальність кваліфікаційної роботи зумовлена тим, що ТНК – складне, постійно еволюціонуюче явище в системі світогосподарських зв'язків, що вимагає вивчення їх сутності, виявлення суперечливого впливу, пошуку інструментів, механізмів національного та міжнародного контролю діяльності транснаціональних корпорацій на споживчих ринках економік, що розвиваються.

Дослідники, які займалися вивченням глобалізації ринків, монополізацією, вивезенням капіталу та процесом транснаціоналізації, аналізом інституційного середовища, державного регулювання зовнішньої торгівлі та вивезення капіталу, особливостей функціонування ТНК на міжнародному та національному рівнях,

а також оцінкою впливу ТНК на розвиток національної економіки, світові товарні ринки, продовольчі ринки з позицій забезпечення економічної безпеки, проблеми злиття та поглинання – це У. Баффетт, Г. Даннінг, Т. Левітт, Е. Домар, Дж. Кейнс, Д. Маслов, Ф. Махлуп, Дж.С. Мілль, Г. Мюрдаль, Д. Норт, Р. Нурксе, Б. Олін, М. Пебро, М. Портер, Д. Рікардо, А. Сміт, Дж. Стігліц, Р. Харрод, Й. Шумпетер та ін.

У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях основна увага зосереджена на питаннях вивчення теоретичного фундаменту розвитку ТНК без урахування впливу протиріч та інституційних протиріч, пов'язаних з їх функціонуванням. Характер експансії ТНК, зміна профілю їх діяльності, фактори, що детермінують ці процеси в аспекті національної специфіки країн, досліджені та представлені у літературі недостатньо. Не повною мірою висвітлено потенційно можливі позитивні та негативні аспекти впливу транснаціоналізації на глобальний споживчий ринок, тому відчувається необхідність у теоретичних дослідженнях, які аналізують його стан та перспективи функціонування. Актуальність, складність та необхідність дослідження даних проблем визначили вибір теми дослідження, мету, завдання та його структуру.

Мета і завдання наукового дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у виявленні тенденцій, масштабів, протиріч та особливостей експансії ТНК, аргументації посилення їх впливу на глобальний споживчий ринок, визначенні змістовних блоків напрямків його адаптації до процесу транснаціоналізації з урахуванням цільових показників функціонування, інституційних аспектів регулювання, пріоритетних активності та імпортозаміщення.

Відповідно до поставленої мети були сформульовані та вирішені завдання дослідження, а саме:

- розглянути транснаціоналізацію як об'єктивний процес розвитку та фактор глобалізації;
- визначити причини, масштаби та напрями експансії ТНК на ринки, що розвиваються;

- виявити суперечності і тенденції застосування ТНК на що розвиваються споживчі ринки;
- дослідити зовнішньоекономічну експансію ТНК на глобальному споживчому ринку як об'єктивний фактор розвитку;
- проаналізувати вплив ТНК на споживчі ринки країн як підсистему глобального ринку та його динаміку;
- оцінити нерівномірність розвитку споживчого ринку під впливом транснаціоналізації та її наслідки;
- запропонувати перспективні напрями розвитку інституційного регулювання споживчого ринку під впливом ТНК;
- обґрунтувати удосконалення системи державного захисту національного споживчого ринку від експансії ТНК та імпортозаміщення.

Об'єктом дослідження виступають сучасні ТНК, напрями та показники їхньої діяльності в системі глобального споживчого ринку.

Предметом дослідження є тенденції та закономірності, детерміновані процесом транснаціоналізації глобального споживчого ринку та його трансформація під впливом ТНК у сучасних умовах глобалізації.

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні теоретичних засад дуалістичного впливу транснаціоналізації на глобальний споживчий ринок та аргументації напрямів забезпечення мінімізації негативних та максимізації позитивних наслідків зовнішньоекономічної експансії ТНК.

Практична значимість дослідження полягає у доказі можливості використання результатів дослідження у розробці державними органами влади регіональних програм зовнішньоекономічного розвитку та імпортозаміщення на вітчизняному споживчому ринку.

Методи дослідження. У процесі вирішення поставлених завдань застосовувалися загальнонаукові методи: діалектичний, системно-функціональний, теоретичний, монографічний та приватно-наукові методи: логічний, аналітичний, порівняльний, прогнозування, графічної інтерпретації даних, що дозволило забезпечити обґрунтованість та достовірність результатів дослідження.

Інформаційною базою дослідження є офіційні дані Світового банку (World Bank), СОТ (WTO), ЮНКТАД (UNCTAD), аналітичних, статистичних матеріалів міжнародних економічних організацій, включаючи «Доповіді про світовий розвиток» (World Development Report), «Індикатори світового розвитку» (World Bank); на експертних оцінках економічних інститутів та центрів; спеціалізовані бази даних про угоди АК&М, Bloomberg та Mergermarket; звіти інвестиційних банків та провідних консалтингових фірм, таких як McKinsey, KPMG, Ernst&Young; фактичних баз даних, розміщених у мережі Інтернет, працях вітчизняних і зарубіжних економістів, періодичних виданнях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати кваліфікаційної роботи доповідалися на науково-практичних конференціях та відображені у відповідних публікаціях:

1. Живко М. А., Доброводський Д. В. Позиції ТНК на глобальному споживчому ринку. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід*. Тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 28-31.

2. Живко М. А., Доброводський Д. В. Вплив культурних аспектів на організаційний менеджмент ТНК у глобальному середовищі. *Глобальні перспективи розвитку України: Я живу в майбутньому* (Б. Гаврилишин). Матеріали наукового круглого столу від 30 листопада 2023 року / За ред. Зварич Р. Є., Сохацький О. Ю., Мазур Н. С. Тернопіль. ЗУНУ. 2023. С. 48-52.

3. Живко М. А., Доброводський Д. В. Фрагментація ринків та її вплив на стратегії управління ТНК. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід*. Тези доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 24-28.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 73 сторінки, що включає 13 рисунків, 9 таблиць. Список використаних джерел налічує 67 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА РИНКИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, У УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Транснаціоналізація як об'єктивний процес розвитку та фактор глобалізації

Вплив процесу транснаціоналізації на функціонування споживчих ринків економік, що розвиваються, виступає невід'ємною рисою розвитку світової економіки в умовах глобалізації. Ознаки глобалізаційних процесів виражаються у наростаючій відкритості держав, лібералізації фінансових потоків і національних режимів торгівлі, формуванні світового споживчого та фінансового ринку, міжнародних економічних інститутів, всесвітньої інформаційної мережі.

Найбільш поширене розуміння прояву глобалізації економіки за допомогою таких процесів як: наростаюча взаємообумовленість та взаємопов'язаність міжнародних економічних відносин, збільшення їх масштабу; умовність кордонів між внутрішніми, національними та міжнародними економічними відносинами; інтеграція до глобальної системи практично всіх держав.

Поняття «транснаціональна корпорація» – одне з найбільш поширених у вітчизняній та зарубіжній літературі. Воно було вперше запропоновано в 1974 р. на 57-й сесії Економічної та Соціальної Ради ООН (ЕКОСОС). Проте за цією назвою ховається зміст, який різними авторами трактується по-різному.

Американський вчений Т. Левітт був одним із перших, який займався дослідженням проблематики глобалізації ринків. Глобалізація ним трактується як суто ринковий феномен. Він трактував її як інтеграцію, поєднання ринків збуту різних товарних груп. Одночасно, він передбачав швидкий кінець ТНК, стратегічні цілі яких орієнтовані виключно специфічні, диференційовані ринки [164].

Категорія «ТНК» базується насамперед на формулюваннях міжнародних організацій. Так, UNCTAD (ЮНКТАД) – спочатку під ТНК у своїх положеннях представляла фірми, які з материнських компаній та його філій там, за умови, що перші здійснюють контроль діяльності створених філій, частка яких визначається рівнем щонайменше 10% в акціонерному капіталі.

У результаті UNCTAD визначив нові критерії включення фірми до категорії ТНК, що зумовило уточнення формулювання. Таким чином, ТНК – це компанія, яка має підрозділи у двох або декількох країнах, що проводить узгоджену політику одним або більше центрами прийняття рішень. При цьому можливість контролювати активи інших економічних підрозділів у країнах базування залишається у материнської компанії, як правило, через участь у капіталі. Нові філії та підприємства можуть бути створені за кордоном завдяки прямим інвестиціям, що перетворюють компанію на транснаціональну. Нижня межа участі у капіталі -10%, що визначається як достатня умова для встановлення контролю за активами дочірніх підрозділів. Як наслідок, кількість ТНК збільшилася на порядок у світовій економіці. І якщо прийняті критерії, як вважають експерти, не будуть переглянуті, то кількість ТНК сягне 160 тис. до 2025 р., а кількість ТНК першого ешелону трохи зміниться у бік збільшення.

UNCTAD у 1995 р. також розробив показник рівня транснаціональності фірми, який визначається за допомогою Індексу транснаціоналізації (Transnationality Index, TNI), з метою оцінки її різних аспектів [167].

Він розраховується на основі середнього арифметичного трьох таких показників як: закордонні активи ТНК, віднесені до загальних активів; обсяг закордонних продаж до загальних; іноземних працюючих, зайнятих у філіях ТНК, до їх загальної чисельності. Даний показник дозволяє оцінити ступінь активності зв'язків компанії-матері із зовнішньою та внутрішньою діяльністю.

Однак такий аспект транснаціональної діяльності компаній, як інтенсивність закордонних операцій у відповідність з числом іноземних філій, що їй належать, в цей індекс не був включений. Тому обчислюється індекс інтернаціоналізації (II) – як співвідношення закордонних філій, що належать

ТНК, до їх загальної кількості [167]. На зміну ТНІ істотно впливає процес злиття та поглинання, що автоматично веде до наростання інтернаціоналізації компанії.

Експерти ООН застосовують визначення, згідно з яким до ТНК належать фірми з річним оборотом понад 100 млн. дол. і не менш ніж у 6 країнах, що мають філії. У світовій практиці враховують і застосовують низку інших критеріїв, що характеризують транснаціональність: кількість країн, біля яких локалізовані ТНК (зазвичай від 2 до 6); володіння звичайними акціями не менше 25% (у 3 країнах і більше); багатонаціональність персоналу ТНК (вище керівництво включно); затверджений мінімум пайової участі компанії в іноземному акціонерному капіталі, що дозволяє контролювати діяльність своєї закордонної філії; обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ).

Серед сучасних підходів до ТНК особливе значення має Теорія «Шлях інвестиційного розвитку країни» (Investment Development Path – IDP) Г. Даннінга [152]. Вона стверджує, що рівень економічного розвитку країн пов'язаний зі ступенем зрілості її фірм та підприємств, обсягами участі у міжнародному перетіканні капіталу (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Рівні розвитку країн згідно Теорії «Шлях інвестиційного розвитку країни»

Рівні	Характеристика
Перший рівень	економіка країн розвинена слабо, не тільки відсутні умови для накопичення та експорту інвестицій, а й імпорту їх, за винятком тих, хто має значні запаси природних ресурсів.
Другий рівень	економіка країн характеризується тенденцією зростаючого ВВП – до 2,5 тис дол. на одну особу. Завдяки цьому розширюється внутрішній попит на споживчому ринку. З допомогою залучення іноземних ТНК, які прагнуть завоювати ринки збуту, збільшується імпорт ПІІ. Однак рівень розвиненості національних підприємств ще низький, що не сприяє експорту інвестицій, а якщо і є, то орієнтований переважно на регіональні ринки або країни з аналогічним економічним рівнем розвитку.
Третій рівень	забезпечується 10 тис дол. ВВП на одну особу. Імпорт інвестицій сповільнюється, і натомість збільшення їхнього експорту, оскільки ТНК вступають у жорстку конкуренцію з національними компаніями, що свідчить про передумови створення перших національних ТНК. Проте, як і раніше, суми накопичених інвестицій за рахунок імпорту більше обсягів їх експорту.
Четвертий рівень	ВВП становить 10-36 тис дол. на одну особу. Країна демонструє зростання національних ТНК, а експорт перевищує імпорт ПІІ.
П'ятий рівень	за оцінками низки економістів, перебуває економіка США, яка має найбільшу кількість ТНК, а обсяги імпорту та експорту ПІІ фактично збалансовані.

Під ТНК, як правило, розуміється велика корпорація, що реалізує торгові, інвестиційні, виробничо-технологічні та інтеграційні зв'язки з фірмами двох і більше країн, що значно впливає на показники у певній сфері (галузі), де функціонує ТНК. Передбачається у ряді випадків необхідність їхньої присутності не менше ніж у 6 країнах [28, 29].

На наш погляд, транснаціональна корпорація – це форма розвитку монополістичного капіталу. У цьому сенсі вона несе у собі всі риси та протиріччя монополістичної форми капіталу взагалі. Разом з тим, очевидно, що вона має низку нових характеристик, що в цій формі монополія зазнала низки модифікацій, набула нових рис та особливостей.

ТНК є гігантськими промислово-фінансовими об'єднаннями, міжнародними у сфері діяльності, що базуються на засадах централізованого планування та корпоративного управління в глобальному масштабі, що реалізують політику експансії в міжнародній торгівлі, виробничому та науково-технічному співробітництві, обміні технологіями та інвестування капіталу, міграції робочої сили, що поглиблюють процес інтернаціоналізації, з урахуванням об'єктивних тенденцій МПП і детермінують його нові схеми.

Отже, для ТНК властиві як протиріччя, іманентні монополістичного капіталу загалом, а й особливі, породжувані лише цією формою об'єднання. Питання взаємозв'язку транснаціоналізації, у вигляді експансії ТНК і поглиблення протиріч сучасного капіталізму стосується низки нових взаємин у світовій економіці, теоретичне осмислення значної частини яких дало нашій літературі однозначних оцінок.

До найбільших ТНК у 1983 р. належали ті, у яких обсяг продажів за рік був понад 2 млрд дол. США, а присутність поширюється більш ніж на 20 країн світу. У 2000-х роках. до ТНК відносять тих, чиї сукупні продажі на рік – не нижче 1 млрд дол. США (наприклад, «Дженерал моторз» – 168 млрд дол. США 1996 р.); на операції за кордоном припадає від 1/5 до 1/3 загального обороту; не менше 25% становить величина активів за кордоном і, як мінімум, у 6 державах дислоковані філії [113].

До кількісних критеріїв найбільших ТНК можна додати також такі. Монополістичні ТНК відрізняються величезною економічною потужністю. Національна статистика США включає їх до 500 найбільших у країні (і в цьому списку вони займають місця, як правило, серед перших двохсот). Статистика західноєвропейських країн включає їх у списки 100 найбільших національних компаній. Одночасно міжнародне, винесене за національні кордони, виробництво ТНК сягає 50%, а іноді перевищує і цей рівень. Ці кількісні показники дозволяють зробити висновок щодо головного якісного критерію, який відрізняє цю групу: всі вони монополії.

Найбільші ТНК відрізняють: «глобальний підхід до всіх господарських операцій на основі величезної концентрації виробництва та капіталу в міжнародному масштабі; відносна незалежність у рамках корпорації від відтворювальних процесів у будь-якому окремо взятому національному господарстві; вихід внутрішнього фірмового (одиничного) поділу праці за національні кордони та перетворення його, по суті, на міжнародне» [11]. Саме ця група ТНК, а не багато тисяч інших, є предметом уваги експертів ООН. Масштаби її експансії викликають побоювання та тривогу світової громадськості.

Суть усіх форм монополістичних об'єднань завжди єдина – це змова з метою економічного досягнення її панівного становища. Розрізняються ці форми за механізмом (способом) економічної реалізації їх монопольного становища. У цьому сенсі концерн відрізняється від картелів, синдикатів, трестів. Тому і ТНК не відрізняється від концерну як форми руху монополістичного капіталу. Вийшовши у міжнародне середовище, ТНК не втрачає жодної конституючої межі концернної форми монополії. Понад те, вона розширено відтворює себе шляхом транснаціоналізації, використовуючи механізм концерну – «систему участі», що дозволяє встановлювати фінансовий контроль над величезними капіталами.

Практика показує, що переважним способом здійснення міжнародної експансії ТНК є злиття та поглинання шляхом скупки контрольних пакетів акцій. Таким чином, концерн форма монополії та ТНК за способом встановлення

економічного панування однотипні, і, отже, розглядати ТНК як нову форму монополістичного об'єднання, підстав немає. Водночас однотипність не означає їх тотожності. ТНК – модифікована форма концерну, вона має низку специфічних характеристик. Хоча становлення ТНК не змінює загального зв'язку у системі сучасного капіталізму, вони, формують нові елементи, суттєво її модифікуючи (Рис. 1.1).

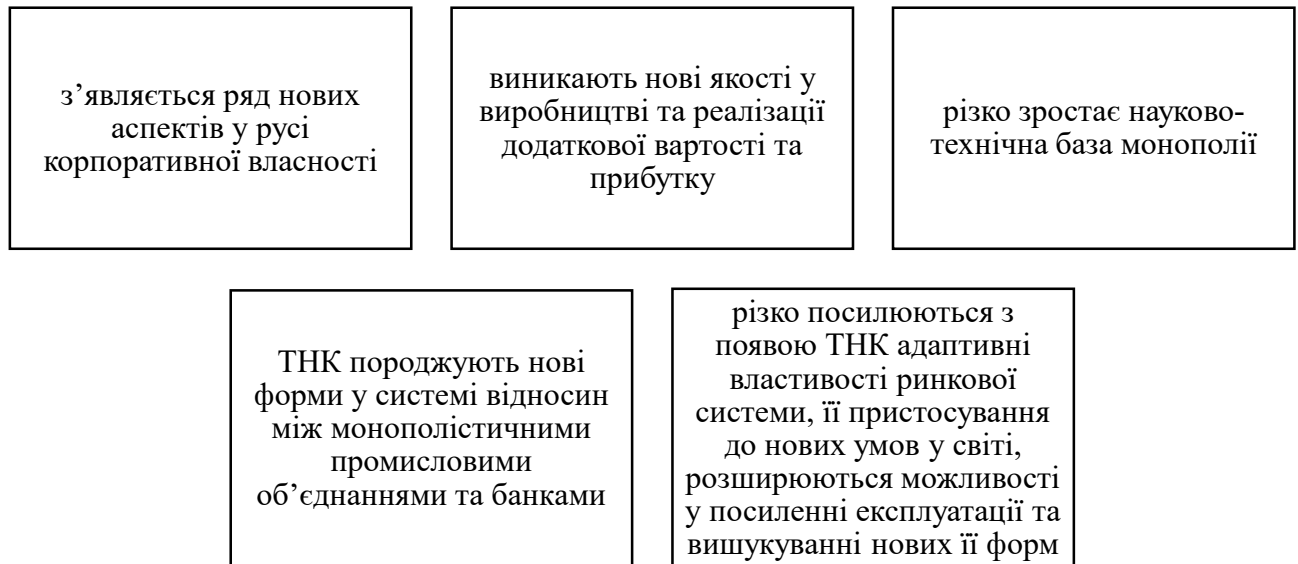

Рис. 1.1. Новітні елементи у системі сучасного капіталізму під впливом становлення ТНК.

Є відмінності та особливості між ТНК різних держав у інтенсивності експансії, її масштабах, що зумовлено відмінностями у рівнях концентрації та централізації капіталу у різних країнах. Зокрема, західноєвропейські монополії поступаються американським за показником концентрації виробництва та капіталу, за рівнем прибутку. Лише за рівнем концентрації зайнятих найбільших підприємствах вони перевершують їх. Ця обставина, безумовно, позначається на поведінці у зовнішньому економічному середовищі ТНК та ТНБ. Наприклад, ТНБ США діють у зовнішньому середовищі одноосібно, тоді як західноєвропейські та японські вважають за краще оперувати у складі консорціумів та синдикатів.

На особливості ТНК що неспроможні не впливати розбіжності у процесах, безпосередньо які стосуються. Так, у розвитку монополістичної структури західноєвропейських країн переважають процеси горизонтальної інтеграції (понад 50% усіх злиттів та поглинань). Очевидно також, що сучасний

транснаціональний капітал представлений не лише промисловими та торговельними монополіями. Це поняття поєднує також монополістичний транснаціональний банківський капітал, міжнародна експансія якого останніми роками здійснюється надзвичайно високими темпами. Слід зазначити, що поняття «ТНК» крім промислово-торговельних міжнародних монополій включає також корпорації «третинного сектора», тобто «сфери послуг», які, починаючи з 80-х років. XX ст., за їх економічною силою не поступаються багатством промисловим і торговим ТНК.

Отже, транснаціоналізація – це процес кількісного та якісного зростання ТНК, експансії та зміцнення їх діяльності в умовах глобалізації. Він є досить суперечливим явищем, оскільки баланс позитивних і негативних наслідків, зміщується у бік останніх, у технологічному, економічному, політичному та соціальному розвитку країн. Наростаюча відкритість економік, що розвиваються, інтернаціоналізація функціонування національних суб'єктів господарювання зумовлює визначення як самостійної сфери теоретичного аналізу та практичних знань впливу ТНК на динаміку споживчого ринку, який являє собою органічну взаємодію сукупності інститутів, елементів і суб'єктів процесу товарообміну.

1.2. Причини, масштаби та напрями експансії ТНК на ринки, що розвиваються

У вітчизняній літературі прийнято оцінювати міць ТНК, масштаби операцій, показники діяльності, враховуючи їх діяльність з іноземними філіями в цілому, тобто в повному складі її внутрішньої та зовнішньої активності, оскільки протиріччя, пов'язані з ТНК, виникають на основі монополії в загалом: загострення протиріч економічного розвитку, посилення нерівномірності глобальних відтворювальних процесів, виникнення структурних та функціональних криз та ін (Рис. 1.2).

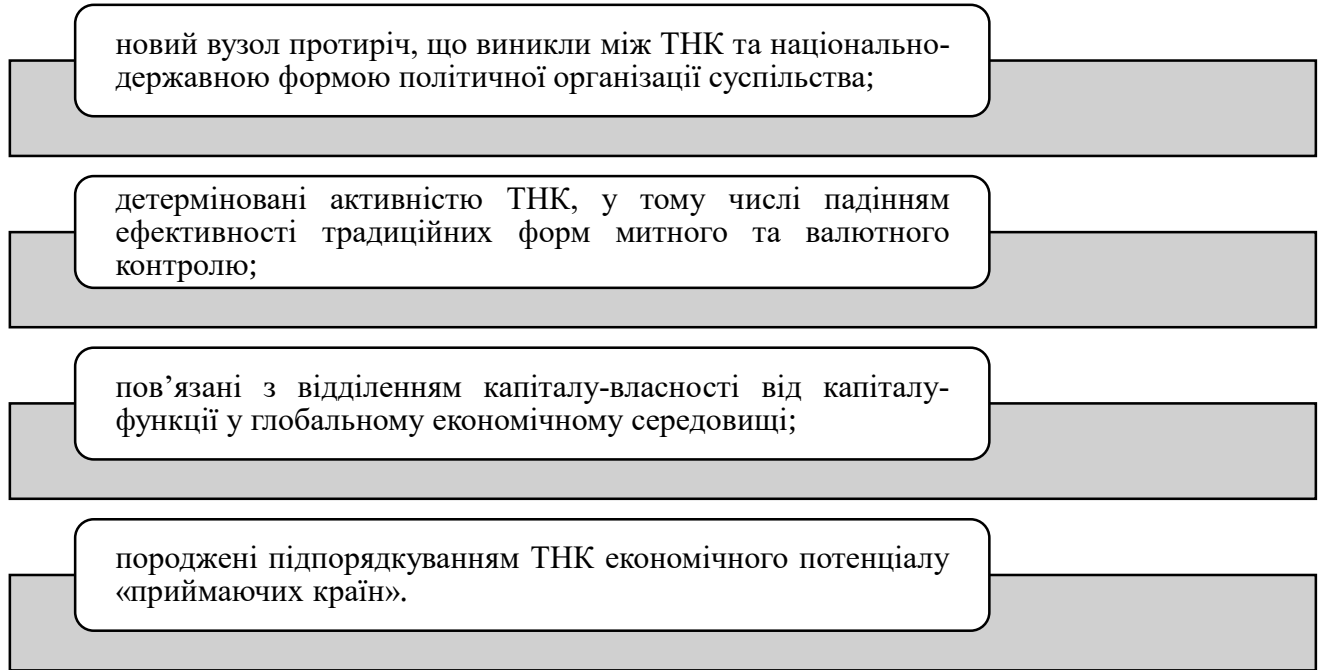

Рис. 1.2. Протиріччя породжені зовнішньоекономічною експансією ТНК.

Саме процеси, що відбуваються на внутрішніх ринках країн, генерують причини, що роблять міжнародну експансію ТНК необхідною та можливою (маючи на увазі потреби монополістичного капіталу) та продовжують стимулювати її.

В економічній літературі автори виділяють від трьох до п'яти етапів розвитку, поколінь еволюції ТНК у світовій економіці [150]. На наш погляд, можна виділити шість етапів генезису та еволюції транснаціоналізації та експансії ТНК, у рамках яких трансформувалися їх форми, сфери діяльності, пріоритети, внутрішня корпоративна структура та експансіоністська стратегія (Табл.1.2).

У зв'язку з протиріччями накопичення капіталу на рівні країн, що є головною причиною міжнародної експансії ТНК, можна відзначити три процеси, що характеризують сучасне економічне життя розвинутих країн. Це, по-перше, монополізація капіталістичного господарства, що посилюється, під впливом глобалізації, по-друге, гігантська структурна перебудова на основі інноваційно-інвестиційної діяльності, по-третє, масовий перехід монополій до багатогалузевої форми і диверсифікації. При всій здається автономності і самостійності цих процесів, їх віддаленості від питань трансгалузевого руху

монополістичного капіталу, всі вони мають до останнього якщо не пряме, то непряме відношення, впливаючи на його масштаби, темпи, форми та напрямки.

Таблиця 1.2

Етапи еволюції ТНК у глобальній економічній системі

Період часу	Суб'єкти транснаціоналізації, процес їх генерації	Специфіка функціонування
Кінець XIX-початок XX ст.	Об'єднання фірм різних країн (міжнародні картелі та трести).	Мета – максимізація прибутку у вигляді експлуатації сировинної бази колоній. Механізм реалізації: інвестування галузей сировинних слаборозвинених країн, формування у них закупівельних підприємств та збутових підрозділів.
XX ст. між двома світовими війнами	Розвиток міжнародних корпорацій у формі військово-промислових ТНК	Мета – алокація ресурсів і підготовка до другої світової війни. Механізм реалізації: пріоритет виробничої діяльності, розвиток видобувної галузі промисловості; створення озброєння, боєприпасів, амуніції; нарощування військових державних витрат.
Середина XX ст. – 1950 рр.	Національні фірми, які проводять самостійну зовнішньоекономічну діяльність; розвиток міжнародних компаній інтегруючого типу – МНК. Генезис ТНК.	Мета – захоплення ринку, товарне виробництво, орієнтоване на масовий споживчий попит покупців з високим стандартом життя в підсистемі розвинених країн. Механізм реалізації: переважно виробнича діяльність головної компанії та її підрозділів; виробництво продукції з урахуванням особливостей місцевого попиту.
XX ст. – 1960-1970 рр.	Поява категорії-ТНК – з 1960 рр. Стрімке зростання кількості ТНК, їх підрозділів закордоном. МНК.	Мета – максимізація прибутку, за допомогою орієнтації на зовнішньоекономічну експансію. Механізм реалізації: кооперація виробництва між країнами на основі досягнень НТР та НДДКР; орієнтація менеджменту на інтереси країн-реципієнтів та відмова від стратегії «скидання брудних виробництв».
XX ст. 1980 рр.	Гене́за глобальних корпорацій, ТНК, МНК, ТНБ.	Мета – завоювання ключових світогосподарських позицій у виробництві та реалізації продукції. Механізм реалізації: функціонування у рамках загальносвітової глобальної стратегії; використання глобальних факторів виробництва; створення глобального міжнародного виробництва; горизонтальна та вертикальна інтеграція діяльності підрозділів компаній.
Кінець XX – початок XIX ст.	Світові компанії: ТНК, МНК, ТНБ. Інтенсивне зростання кількості підрозділів у підсистемах країн і країн з перехідною економікою.	Мета – «максимізація ринку», забезпечення фінансової стійкості. Механізм реалізації: функціонування у рамках глобальної зовнішньоекономічної експансійної стратегії; просторова децентралізація функціонування ТНК з урахуванням концентрації управління.

Монополізація економіки капіталізму – іманентна властивість, стійка тенденція (закономірність) її розвитку. Підвищувальну тенденцію мають показники монополізації господарства розвинених країн загалом (питома вага

монополістичного сектора у ВВП, національному доходу, роздрібному товарообігу, промислового виробництва тощо).

Надзвичайно високий рівень монополізації спостерігається лише на рівні галузей виробництва. У ключових галузях капіталістичного господарства частку двох-трьох, а деяких галузях і однієї припадає від 65 до 90% загального обсягу виробленої продукції. Потужним поштовхом монополізації лише на рівні галузі стала, наприклад, США політика адміністрації Рейгана, яка зняла значну частину обмежень процесу внутрішньогалузевої централізації капіталу, передбачених антитрестовським законодавством. Через війну вже 1984-1987 рр. були реалізовані внутрішньогалузеві злиття та поглинання, які в 1970 рр. були б неможливі.

На галузевому рівні (особливо якщо мати на увазі традиційні галузі: автомобільну, металургійну, хімічну та багато інших) показник концентрації та монополізації вже досяг своєї вищої точки. У 1960 рр. XX ст. це характерно для США, у 1960-1970 рр. – для західноєвропейських країн, у 1970-1980 рр. для Японії. У результаті, майже у всіх провідних країнах концентрація і монополізація виробництва на галузевому рівні, якщо й не досягла, то впритул підійшла до своєї межі. Це означало різке посилення процесу відносного перенакопичення капіталу традиційних галузях економіки, свідченням чого є хронічно велику питому вагу недовиробничих потужностей (в окремих галузях – до 30%). У такій ситуації єдиним шляхом розширення традиційного галузевого виробництва за підтримки відповідного рівня норми прибутку міг стати його вихід за межами країни, експансія в інші економіки.

Звідси видається закономірним, що початок різкої активізації процесу транснаціоналізації та формування міжнародних монополій «сучасного покоління» відноситься до США до 1960 рр., у Західній Європі – до кінця 1960 – початку 1970 рр., в Японії до кінця 1970 – початку 1980 рр. Тому, головна причина зовнішньоекономічної експансії та самого факту формування ТНК – це суперечність накопичення капіталу на рівні галузі. Капітал може відреагувати на перенакопичення переливом в інші галузі, проте розширити виробництво прибутку (доданої вартості) у традиційній галузі спеціалізації монополії можна

лише за допомогою міжнародної експансії. Тобто ТНК у цьому сенсі стає формою вирішення протиріч накопичення монополістичного капіталу. Вона не ліквідує, а створює нове середовище для їхнього розвитку [29].

Другий процес, що характеризує внутрішньогосподарське життя розвинених країн – структурна перебудова, «реіндустріалізація». Цей феномен, який сприяє посиленню експансії ТНК, який здобув досить глибоку розробку в нашій літературі. Ситуація справедливо характеризується як структурна криза, першопричиною якої є загострення основної суперечності капіталізму – між надзвичайно зрослими (кількісно та якісно) продуктивними силами та виробничими відносинами. Більш конкретно це відбито у тому, що структурні протиріччя тепер виявляються не просто у диспропорціях між виробництвом і споживанням продукції окремих галузях, а й цілих господарських сферах.

Дані протиріччя стосуються самої матеріальної основи капіталізму як соціальної системи. Це з істотним зміною ролі ресурсів: сировини, палива, матеріалів тощо., всієї сукупності чинників виробництва, у відтворювальному процесі. Внаслідок структурної кризи – розгорнулася широкомасштабна перебудова всієї системи зв'язків (як внутрішньогалузевих, так і міжгалузевих) у промисловості, сільському господарстві, будівництві, на транспорті, у сфері послуг розвинених країн. Особливо глибоко структурна криза торкнулася автомобілебудування, металургійної та вугільної промисловості, суднобудування та ряду інших галузей. Ситуація, що склалася, вимагає перебудови сформованих структурних і факторних пропорцій відтворення, освоєння принципово нової техніки і технології. Процес перебудови зажадав великих витрат, що веде до уповільнення темпів економічного зростання як і окремих галузях, і у господарстві загалом. Ця тенденція продовжується і на етапі.

Глобалізація сприяла тому, що структурна криза забезпечила нарощування темпів транснаціональної експансії монополій з метою компенсації пов'язаних із нею втрат всередині країни. При цьому вона певною мірою визначає й основні сфери застосування капіталу за кордоном: спрямовується тільки в ті сфери та галузі економіки, в яких монополії можуть у довгостроковій перспективі забезпечити вищу, ніж у національній економіці, норму прибутку.

Таким чином, протиріччя структурного та функціонального характеру, кризові та конфліктні ситуації, що деформують, гальмують процес монополістичного накопичення капіталу, є не тільки факторами формування ТНК, але й обставинами, що підтримують високі темпи їх проникнення на ринки, що розвиваються. Діалектика зв'язку між зазначеними протиріччями та ТНК така, що останні, будучи формою вирішення даних протиріч, одночасно стають фактором їхнього подальшого розвитку.

Третій із вищезгаданих процесів, пов'язаних із транснаціональною експансією – це становлення багатогалузевої структури сучасних монополій, диверсифікація їх діяльності. Про масштаби і темпи цього процесу свідчать такі показники. Починаючи з 1949 по 1969 рр. у списку 500 найбільших корпорацій США, частка одногалузевих впала з 34,5% до 6,2%. До 1970 р. серед 100 найбільших монополій Англії одногалузевих було – 6, у ФРН – 22, у Франції – 16, в Італії – 5. Починаючи з 1970 рр. ХХ ст., цей процес отримав особливо широкий розмах. [29]. На початку 80-х років ХХ століття з 200 найбільших корпорацій США кожна мала виробничі потужності в 22 підгалузі, а 33 з цих корпорацій в 1986 р. оперували в 80 підгалузі. У 140 з цих компаній у середині 1960 р. на початку склалося (профілююче) виробництво, на яке припадало лише 40% від загального обсягу продажів [145].

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. ситуація набула подальшого розвитку. Економічну міць монополій у зв'язку з модифікацією їх профілю тепер доцільно враховувати не за часткою у галузевому виробництві, а вже за часткою у ВВП країни. Починаючи з середини 1980 рр. ХХ ст., на 180 корпорацій США зі списку 500 найбільших припадало 40% ВВП цієї країни. В Англії така ж частка припадала лише на 30 компаній. [113]. Транснаціоналізація сприяла розвитку процесу становлення багатогалузевої форми корпорацій, що є свідченням того, що обидва ці явища були реакцією на різке загострення наприкінці 60-х років ХХ ст. (особливо США) внутрішньогалузеве перенакопичення капіталу. Для сучасних монополій ці способи подолання протиріч не носять альтернативний характер: перенакопичення продуктивного капіталу настільки велике, що для

його подолання необхідні обидві форми (обидва канали) його переливу, при єдності цільового призначення яких їм відводиться різна функціональна роль.

За допомогою міжнародної експансії вдається розширити обсяг виробництва основної продукції, що традиційно випускається монополіями. Нині діючі там дочірні фірми випускають, зазвичай, продукцію основний галузі спеціалізації монополії (окремі вузли і деталі). У внутрішньому національному виробництві монополії широко використовують диверсифікацію – проникнення до інших галузей. При цьому освоюється нове для них виробництво не шляхом проникнення в традиційні галузі (тут сильні позиції монополій, що спочатку виникли), а шляхом впровадження у новостворені галузі та підгалузі, у добувну промисловість (особливо у видобуток енергоносіїв).

На початок 1990 рр. ХХ ст. у світі функціонувало 35 тис. ТНК та 150 тис. їх іноземних філій (1992 р.), до кінця 1990 рр. 60 тис. ТНК та 500 тис. філій (1998 р.) У 2001 р. їх було відповідно – 63 тис. та 800 тис., а у 2009 р. – 83 тис. та 821 тис. [150].

Основна сфера діяльності ТНК визначає її галузеву спрямованість. У цьому виділяють сировинні ТНК, які у базових і вторинних галузях добувної, обробної промисловості тощо. буд. Нині ТНК зберігають у яких своє домінуюче становище. Дані сфери, припускають вкладення величезних інвестицій, окупність яких вимагає передбачення та забезпечення довгострокового попиту, часу, напрямів застосування національні ринки країн-реципієнтів. Одночасно, експансія корпорацій включає сфери із швидкою окупністю капіталовкладень. Наприклад, 2007 р. у переліку 100 найбільших з'являються ТНК, які у електроніці, комп'ютерних технологіях, засобах зв'язку, виробництві косметичних і фармацевтичних продуктів, у сферах обслуговування та послуг комерції, в Internet – системі (електронна комерція).

Активна агресивна стратегія простежується як основна тенденція у діяльності найбільших та великих ТНК. Це характерно для американських ТНК, що приділяють увагу спрощенню та стандартизації виробничих процесів, а на цій основі великому зниженню витрат. Розмір ТНК визначається обсягом зарубіжних активів, продажу та зайнятості у загальній системі відповідних

показників кожної корпорації. Обсяг активів значно впливає галузева приналежність. Як наслідок, рейтингова методика UNCTAD, що базується на відділенні іноземних та національних активів, визначає те, що лідери – це ТНК банківської сфери, фінансових послуг, капіталомістких галузей, що інвестують у реальні активи, машинобудівні виробництва, що добуває та переробляє промисловість, об'єкти інфраструктури тощо. підтверджують оцінки, здійснені за галузевими угрупованнями компаній [176].

За даними ООН, найвищий рівень транснаціоналізації спостерігається в галузях нафтової та газової промисловості (індекс 63%), харчової промисловості (58%), а найнижчий характерний для оптової та роздрібної торгівлі (39%).

TNI (індекс транснаціональності) з урахуванням приналежності країн ТНК, підтверджує, що компанії з розвинених країн невеликих розмірів (Швейцарія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія) функціонують більше за кордоном, а не в країні базування материнської компанії, оскільки обмеженість національних ринків сприяє пошуку ринків, на відміну компаній таких держав, як США, Німеччини, Японії, які мають TNI нижче середнього.

Основні якісні ознаки компанії (фірма більшу частину продукції постачає на світовий ринок; філії та «дочки» розташовані за межами національної економіки; структура власності представлена громадянами різних країн) припускають достатність хоча б одного з них, щоб фірма була віднесена до категорії ТНК. Найважливішим вважається перший, де абсолютний лідер – швейцарська фірма «Nestle», що експортує понад 98% своєї продукції.

Таким чином, кожна з найбільших сучасних ТНК є багатогалузевим концерном. І хоча у своєму закордонному виробництві вони не протистоять конкурентам усім своїм багатогалузевим складом, тенденція до диверсифікації закордонного виробництва є. Якщо на початку 1970 рр. XX ст. понад 22% всіх зарубіжних активів ТНК було вміщено у галузі, відмінні від основний спеціалізації головних підприємств, то кінці 1990 рр. XX ст. – на початку XXI ст. продовжилося посилення цієї тенденції з розширенням експансії ТНК, прояви симптомів перенакопичення галузевого капіталу міжнародному рівні.

Аналітична оцінка показує, що еволюція ТНК тісно пов'язана з різким загостренням внутрішніх протиріч капіталізму наприкінці ХХ ст. Їх експлуататорська природа на міжнародному рівні виявляється не меншою мірою, всередині країни. У статистичній звітності ТНК зростають усі показники (обсяг роздрібного продажу, активи, прибуток, капіталізація та ін.), крім одного – числа зайнятих, що скорочується як відносно, так і абсолютно. З меншою кількістю зайнятих ТНК домагаються все більшого збільшення прибутку.

1.3. Суперечності і тенденції застосування ТНК на що розвиваються споживчі ринки

ТНК є рушійним чинником розвитку глобалізаційних процесів. Світова практика підтверджує, що масштаб їхньої діяльності, географічна та галузева спрямованість зумовлює створення міжнародних виробничо-технологічних комплексів. Інтернаціоналізація виробничого процесу пов'язана з тим, що кінцевий продукт створюється на території різних країн, а не в одній країні. Це зумовлено ступенем техніко-технологічної переробки та готовності товару. Даний фактор базується на конкурентних перевагах, які важливо враховувати під час виробництва продукції.

Сучасним явищем, властивим корпораціям, стає активізація інвестиційних зв'язків, які супроводжуються дифузією з інноваційними технологіями. До того ж, ТНК є інституційною формою процесу інтернаціоналізації виробництва та головними експортерами інвестицій.

500 ТНК вищого ешелону мають найбільше значення, хоча їх склад значно змінюється під впливом конкуренції на світовому ринку. Новим етапом в еволюційних процесах є зростання кількості багатонаціональних компаній та активізації їх діяльності, яка пов'язана зі створенням централізованих структур, адаптованих до специфіки локальних ринків.

З метою формування глобальної системи конкуренції, а як наслідок врегулювання ринку або зміцнення своєї конкурентної позиції реалізується

міжнародна практика злиття та поглинання. Конвергенція ТНК призводить до спільного володіння корпораціями цінних паперів один одного. Приклад цього є автомобілебудування. Однак сьогодні складно судити про стійкість міжнародного бізнесу, оскільки критеріями вибору форми підприємництва є індивідуальні для кожного бізнесмена та фірми цілі та мотиви транснаціоналізації. Тому ТНК, створили виробництво з урахуванням глобальних продуктивних сил, орієнтоване задоволення потреб громадян будь-якої країни, є основним суб'єктом світової економіки та конкуренції, з наростаючими потужністю, роллю і значенням.

У сучасних умовах ТНК протистоять національно-державній формі та політичній організації суспільства, вступаючи у протиріччя з національними інтересами. Державне регулювання ТНК у провідних країнах світу перетворилося, по суті, на стимулювання їх зовнішньоекономічної експансії. Останнє здійснюється у формах, що прямо чи опосередковано викликають і поглиблюють протиріччя розвитку всіх підсистем світового господарства - групи промислово розвинених країн, що розвиваються, держав з перехідною економікою. Стосовно кожної групи країн ці протиріччя мають свою специфіку, проте можна виділити і загальні, характерні для взаємодії ТНК з країнами-реципієнтами, що приймають.

Перша група – це протиріччя між ТНК і країнами, що приймають, у частині стратегії та цілей економічного розвитку. Коли вони розходяться, ТНК не зупиняються перед закриттям своїх філій, переносять виробництво до інших країн, що веде до економічних втрат країн-реципієнтів, одним із проявів яких є вивезення прибутків. В умовах величезної потреби у фінансових засобах ця обставина завдає серйозної шкоди їхньому економічному розвитку. Положення обтяжується ще двома обставинами: трансфертні ціни дозволяють приховувати від оподаткування значну частину прибутку, який вивозиться, як правило, в іноземній валюті, що також погіршує економічний стан країн, що приймають.

ТНК впливають на економіку країн-реципієнтів, орієнтуючи її на вигідні їм напрямки, визначаючи цим господарську та інституційну структуру, пропорції державного та приватного секторів. Наприклад, для хімічної

промисловості Аргентини, Бразилії та Мексики характерне переважання великих державних підприємств із первинної обробки. У Венесуелі, Колумбії та Перу всі підприємства такої спеціалізації належать державі. Це положення ТНК не враховують. Аналогічною причиною пояснюється та обставина, що майже 100% виробництва сталі виплавляється у Перу та Чилі на державних підприємствах.

Особлива роль розвитку протиріч між ТНК і країнами-реципієнтами належить політиці у сфері висококваліфікованих національних кадрів, оскільки вони зосереджуються у філіях корпорацій, ставлячи цим національне виробництво у гірші умови функціонування. ТНК також є відповідальними за витік кадрів за кордон. Є підрахунки, відповідно до яких втрати держав, що звільнилися, у зв'язку з цим, становлять близько 5 млрд дол. США щорічно.

Друга група протиріч – пов'язані з самим функціонуванням ТНК у країнах. Філії останніх дають урядам цих країн далеко не повну та конкретизовану інформацію про напрямки своєї діяльності. Їх інтереси у виробництві нерідко розходяться з інтересами країн-реципієнтів. Можлива ситуація, коли держава (у загальній програмі регулювання господарського процесу) здійснює заходи щодо підтримки галузей та окремих фірм, що знаходяться у скрутному становищі. Одночасно дії ТНК можуть звести нанівець зусилля держави, що приймає. Йдеться не лише про країни-реципієнти «третього світу», а й про найбільш розвинені в промисловому відношенні держави. Наприклад, відомі заходи уряду США щодо надання допомоги своїй металургійній галузі, і водночас західнонімецькими та японськими фірмами здійснюється ввезення в країну високоякісної продукції металургійної промисловості.

Чимало конфліктних ситуацій між ТНК і приймаючими державами виникає у зв'язку з ситуацією, що склалася на ринку позичкових капіталів. Широкі можливості зовнішнього запозичення призводять до того, що ТНК можуть розширювати інвестування в країні, що знаходяться напередодні економічного «перегріву», коли уряд усіма відомими антициклічними заходами прагне загальмувати процеси надвиробництва. Уряди розвинених країн також стимулюють з 1980 рр. XX ст. широкомасштабну зовнішньоекономічну експансію ТНБ.

Зокрема, у США їм дозволено інвестиційну активність на закордонних ринках, хоча формально це заборонено. Для створення сприятливих умов у приймаючих країнах експансія ТНБ доповнюється вивезенням державного капіталу у формі «офіційної допомоги розвитку», що створює ґрунт для нових суперечностей та конфліктних ситуацій, що викликано, «пов'язаним» характером такого роду підтримки. Вона передбачає обов'язкові закупівлі у країнах, що її надають, товарів і послуг, які далеко не завжди є для країн-реципієнтів першочерговими. Більше того, ціни, за якими вони купуються, завищені, внаслідок чого країни-отримувачі такої «допомоги» зазнають втрат.

Завдяки заохоченню зовнішньоекономічної експансії до кінця 1990 рр. ХХ ст. сукупні валютні резерви ТНБ перевершують у кілька разів резерви всіх ЦП світу, узятих разом. Пересування всього 1-2% маси грошей, що стосуються приватного сектору, може вплинути на взаємний паритет будь-яких національних валют [105].

Функціонування філій ТНК у країнах-реципієнтах викликає суперечності у зв'язку з їх включенням у відтворювальний процес цих країн, якого ніколи не було, і не може бути в повному обсязі. У цьому ТНК немає безпосередньої зацікавленості, маючи у своєму розпорядженні широку резервну систему ринків збуту. Вони будують і свою звітність приймаючої країни, публікуючи лише зведені річні звіти, містять показники функціонування ТНК загалом і дуже скупі дані філії.

Величезні витрати несуть країни-реципієнти у разі націоналізації філій (окремих підприємств) ТНК, які перебувають з їхньої території. Останні вимагають відшкодування вартості підприємства за його первісною ціною, виплати реінвестованого та недоотриманого прибутку. Грабіжницькою за своєю суттю є практика закупівлі технологій розвиваються у ТНК, яка веде до посилення їх науково-технічної залежності від промислово розвинених держав.

Відоме ставлення ТНК до державної власності. Незважаючи на всі вигоди, які вона дає монополіям (особливо в частині інфраструктури), останні всіляко противяться її розвитку.

В сучасних умовах глобалізації транснаціональний капітал продовжує сприяти ескалації багатьох протиріч, у тому числі й утворенню найбільших вузлів. Зокрема, безсумнівною є його роль в загостренні протиріч між трьома сформованими центрами сили «США – Західна Європа – Японія»; у відносинах між ТНК і країнами, що розвиваються (наприклад, Китай); між ТНК та державами.

Це свідчить про посилення залежності відтворювального процесу розвинутих країн від зовнішніх ринків збуту. Склалася суперечлива ситуація у рамках «подвійної економіки». Виникли конкуруючі агенти, як у її межах, так і в рамках окремих ТНК як комплексів, що функціонують у внутрішньому господарстві своїх країн і країн. Насичення філіями ТНК, які виробляють висококонкурентну продукцію, ринків у країнах-базування та інших регіонах, серйозно посилюють і так складну проблему експорту товарної продукції з розвинених країн. Тому, є підстави стверджувати, що сучасна неврівноваженість торгових і платіжних балансів більшості розвинених країн значною мірою пов'язана з зазначеною обставиною.

Наростаючи в міру поглиблення міжнародного поділу праці, трансферна торгівля досягла від 30 до 50% загального товарообігу ТНК. Наприклад, імпорт готових виробів у США та інших країн ОЕСР більш ніж на 60% здійснюється по внутрішніх каналах корпорацій. Це норма, що дозволяє вільно переміщувати прибуток у будь-які країни та регіони. Трансфертні ціни знаходяться, по суті, поза контролем та регулюванням з боку державних органів. Разом з тим, потоки товарів, що йдуть внутрішніми каналами фірм, випадають із зони дії законів ринку. Через такі переміщення ТНК розширюють сферу монополістичного контролю, поширюють її на міжнародний бізнес, потоки капіталів та товарів (Табл. 1.3).

Суперечлива діяльність ТНК сповідує «подвійні стандарти». З одного боку, корпорації виявляють інтерес до подальшої демократизації та лібералізації системи світової економіки, а, з іншого боку – ринкові закони, що діють на глобальному рівні, не працюють на рівні внутрішніх процесів, а визначення

внутрішніх цін базується на корпоративній стратегії, основою якої практично є планування.

Таблиця 1.3

Протиріччя трансфертної форми руху товаропотоків

Протиріччя	Характеристика
Посилення міжнародного поділу праці	веде до зростання його продуктивної сили, ефективності виробництва. Однак результати цього процесу надаються ТНК через широке використання трансфертних цін
Трансфертні ціни	сприяють розвитку монополістичного ціноутворення у транснаціональному бізнесі. У міжнародній сфері є ґрунт для можливості монополістичних змов картельного типу, які практично втратили своє значення у всередині країни, де кожна монополія представлена безліччю галузей та підгалузей, у яких вона функціонує. У свою чергу картельна змова дозволяє ТНК проводити політику так званої «обмежувальної ділової практики».
Транснаціональний капітал	робить малоефективними (взагалі неефективними) традиційні форми митного та податкового контролю. До цього слід додати, що широка можливість картельного змови в транснаціональному бізнесі та вкорінення внутрішнього руху товарів на основі трансфертних цін значно послаблюють можливості державного впливу на відносини, що складаються у світовому господарстві у зв'язку з трансгалузевою експансією монополій, можливості регулювання державними заходами.

Названа суперечність характерна і для ТНК, і для глобалізаційного процесу в цілому, двигуном якого виступають, з одного боку, інтеграція, лібералізація та інтернаціоналізація, а з іншого – потреба перегрупування сфер впливу, встановлення нового економічного порядку у світі (Рис. 1.3).

Функціональна роль ТНК реалізується дуже суперечливо, з одного боку, вони генерують тенденцію підвищення конкурентоспроможності, з іншого – протидіють їй. Оскільки ТНК – це монополістична корпорація, суть якої у придушенні конкуренції, для чого використовує набагато більше інструментів, порівняно з немонополістичними суб'єктами світового ринку. Але стимулюючи конкуренцію, корпорації змінює її характер.

Конкурентна боротьба компаній сучасного етапу має форми жорсткого суперництва за технологічне лідерство. Проблеми конкурентоспроможності – це ключовий момент, що багато в чому визначає результативність експансії ТНК. Це характеризує вибір корпорацією пріоритетних зовнішніх ринків, обліку споживчого попиту та збуту, які максимально відповідають їхнім потребам та можливостям.

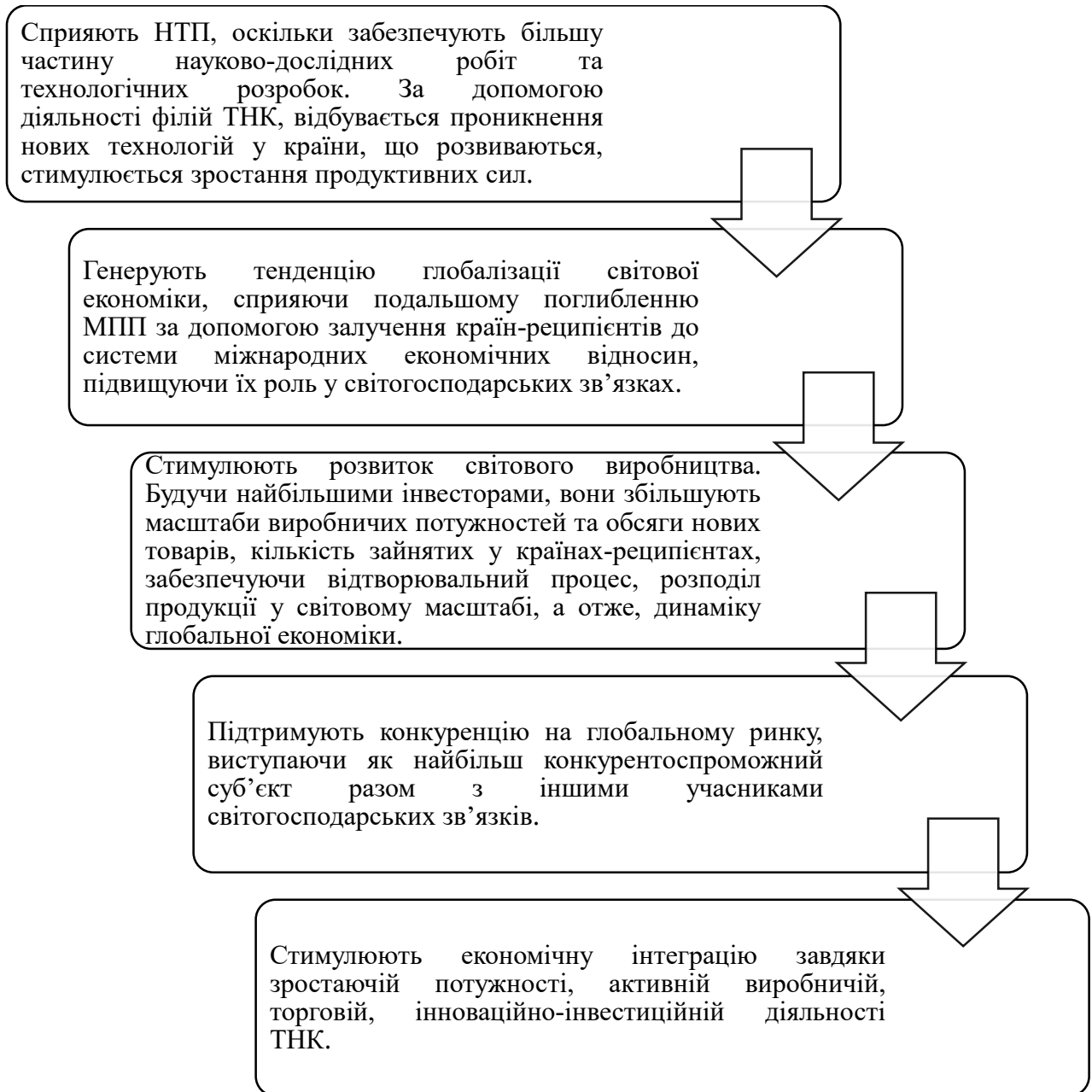

Рис. 1.3. Функції ТНК у сучасній глобальній економіці.

Всеохоплюючий характер конкуренції, по всьому діапазону міжнародних угод та операцій, вимагає від фірм максимально збільшувати ефективність, використовуючи можливості трьох базових ресурсів: портфолію власних активів (специфічних для компанії); портфеля активів, що визначається розміщенням виробництв; досвіду управління, необхідного для реалізації потенціалу названих портфелів для перетворення ресурсів на готову продукцію для глобального ринку, з отриманням максимуму ефекту та прибутку.

ТНК створили та застосовують власну систему зв'язків. Маючи в своєму розпорядженні розгалужену систему філій, дочірніх і підконтрольних фірм по всьому світу, використовуючи глобальні ресурси, вони мають можливість

маневрувати та адаптувати рекламу та товарний асортимент до особливостей та потреб різних ринків [6].

Великі ТНК монополізуючи різні сегменти ринку, прагнуть інші фірми з нього витіснити. Як наслідок реалізується основна мета конкуренції – слабкі гравці залишають ринок, найсильніші залишаються, продовжуючи вдосконалювати свої потенційні можливості. Таким чином, ТНК стоять на чолі конкурентної боротьби, виступають інструментом оптимізації та санації світової економіки. Одночасно диверсифікація каналів і напрямів їх функціонування, що посилюється, стимулює появу нових потреб і ринків (технологій, послуг, інформації, інновацій тощо), де створюються конкурентні сили та власні суб'єкти. Це прогресивна функціональна роль, яку виконують сучасні ТНК.

Транснаціональні корпорації – це іманентний «продукт протиріч капіталізму», водночас, продуцент нових глобальних протиріч, та фактор їх поглиблення. Суперечності структурного та функціонального характеру, кризові та конфліктні ситуації, що деформують та гальмують процес монополістичного накопичення капіталу, є не лише факторами формування ТНК, а й обставинами, що підтримують високі темпи їхньої експансії на споживчі ринки та в економіку зарубіжних країн.

Вплив функціонуючих ТНК на розвиток та безпеку національних економік неоднорідний, має подвійний зміст. З одного боку, ТНК є основною структуроутворюючою ланкою економіки, провідною силою розвитку країни та зростання ефективності виробництва. З іншого боку, вони виступають генератором низки негативних соціально-економічних процесів, пов'язаних із мотивами їхньої діяльності.

На споживчих ринках, що розвиваються, відбувається насичення споживчими товарами та послугами, оновлення конкурентних переваг, стимулювання діяльності товаровиробників, загострення боротьби за споживача, джерела сировини та умови реалізації. Однак, загальним вектором та напрямом еволюції є те, що ТНК детермінують стійкі економічні зв'язки між різними підсистемами та державами, у зв'язку з чим здійснюється об'єднання окремих національних економік у єдину глобальну економіку.

Висновки до розділу 1

Транснаціональні корпорації займають ключову позицію у формуванні та перетворенні ринків у країнах, що розвиваються, вони впливають на рівень конкуренції, регулювання, технологічний прогрес, інновації та інші аспекти розвитку ринків. Необхідність врахування специфіки кожного ринку при розгляді впливу транснаціоналізації.

Ринки, що розвиваються мають свої унікальні характеристики, такі як культурні особливості, політичні умови та економічні фактори, які визначають специфіку взаємодії транснаціональних корпорацій з ними. Ефективне управління впливом транснаціоналізації на ринки країн, що розвиваються вимагає комплексного підходу у поєднанні державного регулювання, розвитку місцевих підприємств та інфраструктури, створення сприятливих умов та підтримки інновацій. Вплив транснаціоналізації на ринки, що розвиваються, в умовах глобалізації вказує на необхідність комплексного та індивідуального підходу до кожного ринку з метою забезпечення стійкого та збалансованого розвитку.

Транснаціоналізація впливає на ринки країн, що розвиваються як позитивно, так і негативно. Якщо правильно управляти цим впливом, він може сприяти зростанню економіки, створенню нових можливостей для бізнесу та підвищенню життєвого рівня населення. Проте, недбале ставлення до цього процесу може призвести до значної нерівності у суспільстві, експлуатації ресурсів та зниження стандартів життя.

Важливо враховувати, що розвиток транснаціональних корпорацій і ринків розвиваються в умовах турбулентності економіки. Тому стратегії управління та регулювання повинні бути гнучкими та адаптивними до змін, щоб ефективно відповідати на виклики, які ставляться перед ринками країн, що розвиваються у контексті глобалізації.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНИЙ СТАН ГЛОБАЛЬНОГО СПОЖИВЧОГО РИНКУ

2.1. Зовнішньоекономічна експансія ТНК на глобальному споживчому ринку як об'єктивний фактор розвитку

Світове господарство базується на функціонуючому світовому ринку як сукупній системі всіх національних ринків. Споживчі ринки країн утворюють мега-підсистему єдиного глобального ринку, виступають драйверами зростання та символом успіху економічної політики.

Принцип двоїстості економічних явищ дозволив виявити дуалізм експансії ТНК, який знаходить свій відбиток у вплив на глобальний споживчий ринок та світову економіку загалом.

Будучи рушійною силою багатьох ключових процесів, ТНК: мають позитивний вплив на ринок, стимулюють виробничі, наукові та технологічні зв'язки між суб'єктами господарювання; активізують конкурентну боротьбу та взаємодіють один з одним, представниками малого та середнього бізнесу; перетворюють інституційне середовище, змінюють межі та структуру внутрішнього споживчого ринку, формують нові стандарти споживання.

Одночасно ТНК – це явище, з одного боку, що детермінує в економічному середовищі країни комплекс проблем і процесів, що генеруються природою корпорації як носія глобалізації, і, з іншого боку – соціально-економічних протиріч, що виникають внаслідок їхньої взаємодії з економіками країн.

Споживчий ринок, як економічна категорія товарного виробництва – це сфера товарно-грошового обігу, що охоплює сукупність відносин і зв'язків між виробниками та споживачами товарів. Конкретними формами ринкових відносин є їх кількісні та якісні параметри, основними елементами яких виступають попит, пропозиція, ціна, конкуренція, виробництво та споживання. Під впливом даних елементів формуються пропорції між виробництвом та

споживанням, попитом та пропозицією, що обумовлюють збалансованість та пропорційність споживчого ринку.

Споживчий ринок – це мобільна система зв'язків прямих та зворотних між споживанням та виробництвом, викликаних відносинами, що генеруються сферою виробництва та реалізуються у сфері обігу. Тому найважливішою характеристикою ефективності його функціонування служить ступінь збалансованості структурно-об'ємного та якісно-асортиментного попиту та пропозиції.

Структура та склад споживчого ринку класифікується за такими основними ознаками: регіональному; призначення товарів (непродовольчі, продовольчі, культурно призначення, господарського побуту); каналів реалізації.

Дана класифікація передбачає виділення окремих регіональних ринків і товарів у складі єдиного споживчого ринку з метою оцінки їх динаміки, забезпечення збалансованості попиту та пропозиції на макро-, мезо- та мікрорівні, а також формування раціональної структури споживання населення країни.

Споживчий ринок за складом визначається часткою продовольчих та непродовольчих товарів, кожна з яких формує товарообіг та підрозділяється за окремими товарними групами (Рис. 2.1).

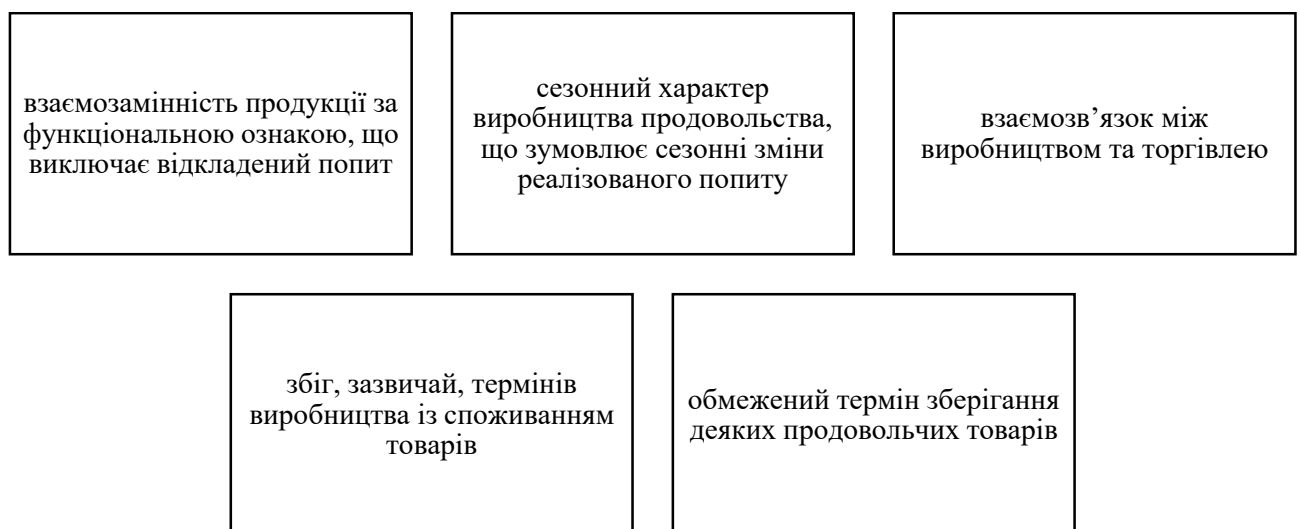

Рис. 2.1. Характерні риси продовольчих товарів.

Непродовольчий ринок відрізняється від продовольчого великим асортиментом, швидкими темпами оновлення, зміною попиту під впливом моди,

відсутністю природних обмежень розмірів споживання товарів, вираженою індивідуальністю споживчого попиту, розподілом товарів за функціональним значенням, вимогами споживачів до широти асортименту та якості товарів, адаптацією впливу інновацій.

Глобальний споживчий ринок у період трансформації набуває нових інституційних форм, різноманітних каналів реалізації товарів. За цим критерієм його можна класифікувати як організований та неорганізований (Табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація організаційного менеджменту глобального споживчого ринку

Організований ринок	Неорганізований ринок
забезпечує реалізацію товарів за допомогою інституційно оформленої торгової системи: мережа магазинів, ярмарків, аукціонів та бірж, кіосків та наметів, підприємств громадського харчування. До цієї категорії належить реалізація товарів споживачам безпосередньо виробляючими підприємствами та організаціями, товарів отриманих за обмінними операціями та угодами, Інтернет-торгівля, торгівля фермерських господарств, сільгоспкооперативів, акціонерних та пайових організацій на селі та ін.	включає реалізацію приватними підприємцями товарів вироблених на території країн, завезених із територій країн близького і далекого зарубіжжя, у порядку транскордонної і вільної торгівлі у місцях, спеціально цього відведених (речові і змішані ринки, або площах, стадіонах, вулицях тощо.).

Стан споживчого ринку в умовах глобалізації характеризується такими положеннями:

1. Змінюється структура, параметри та показники споживчого ринку, зміцнюються зовнішньоекономічні зв'язки з іноземними партнерами, інтенсивно розвивається роздрібна торгівля, стимулюється економічне зростання, під впливом МПП і інтеграція у світовий ринок.

2. Базується на потребах та перевагах масового споживача, одночасно сформувався ринок із задоволення елітарних потреб.

3. Функціонує як складний механізм взаємодії соціальних, економічних, політичних та інституційних елементів.

4. Ряд деструктивних чинників, різного спрямування впливає динаміку його базових елементів: попит, пропозицію, ціни, конкуренцію.

5. Зростання імпортозаміщення, підвищення внутрішніх споживчих цін при скороченні національного виробництва є факторами зниження продовольчої та економічної безпеки країни.

6. Відкритість допустимих кордонів у результаті ринкової трансформації призвела до впливу на нього циклічної динаміки та різноспрямованих тенденцій глобальної економіки, високого ступеня транснаціоналізації.

7. Розширення СОТ, з погляду рядового суб'єкта, несе додаткові блага, закріплює ті принципи ринку, які корисні насамперед споживачеві: широту асортименту, високий рівень конкуренції виробників, якість обслуговування та ін. [42, 93].

На нашу думку, глобалізація через транснаціоналізацію трансформує структуру сучасного споживчого ринку, задаючи йому певні параметри, вектори та тенденції розвитку. Це змінює:

- потреби та смаки споживачів;
- переваги та стандарти, уніфікуючи їх;
- моделі споживчої поведінки та мотивацію споживачів;
- обсяг та структуру попиту, мікро- та макропопит;
- ємність ринку (передбачувані розміри товарної реалізації за певний часовий лаг);
- торговий асортимент і структуру виробництва (під впливом попиту, що формується);
- обсяг та склад товарної пропозиції (виробничі витрати, рівень цін, розміри та ціни на імпорт, сукупність податків, рівень технологій та наукових досліджень);
- збалансованість ринку (за обсягом та структурою);
- ринкову кон'юнктуру (як сукупність конкретних економічних, соціальних, політичних, організаційних та інших чинників, детермінуючих господарську ситуацію, що складається над ринком, баланс попиту й пропозиції у певний час, під впливом конкретних процесів і тенденцій);
- інфраструктуру споживчого ринку (торговельні мережі, логістику, системи післяпродажного обслуговування та ін.);
- систему маркетингу, менеджменту, рекламу;
- цільові та пріоритетні групи асортименту товарної продукції.

Транснаціоналізація веде до поглиблення МПП, посилення взаємозалежності економік, які виходять за межі своїх національних територіальних кордонів і стають все більш відкритими. Як наслідок формуються різноманітні та стійкі господарські зв'язки (виробничі, фінансові, зовнішньоторговельні тощо), які інтернаціоналізують відтворювальний процес і в результаті переплетення з факторами виробництва інших економік дозволяють підвищити їх ефективність.

Цей процес охоплює споживчий ринок, саме існування якого передбачає наявність конкуренції, постійне оновлення конкурентоутворюючих факторів, загострення боротьби за ринки збуту, джерела сировини, інші умови виробництва. В результаті з'являються нові форми господарювання, що дозволяють перетворити реальних та потенційних конкурентів на сучасному ринку на партнерів, з якими можна погоджувати заходи щодо реалізації економічних та соціальних програм, вирішувати завдання, які неможливо виконати у повному обсязі без об'єднання, інтеграції зусиль та ресурсів кількох країн.

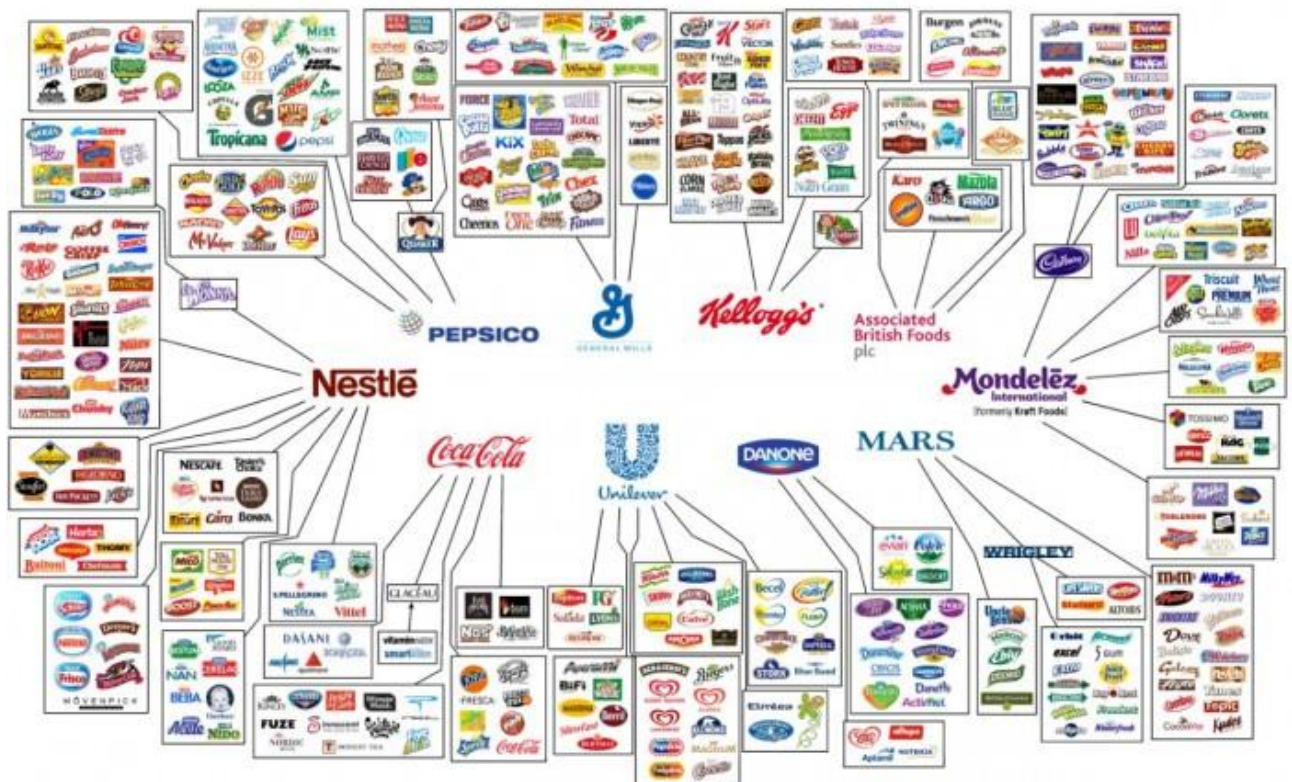

Рис. 2.1. Домінуючі ТНК на глобальному споживчому ринку.

Більшість всесвітньо відомих ТНК, локалізовані, а їх штаб-квартири дислоковані в 8 країнах. Це General Electric, IBM, ІТТ, АТ amp, Hewlett-Packard, Digital Equipment, Motorola, GTE (США); NEC, Sony, Sharr Corp (Японія); Alcatel, Thomson, Alstom, (Франція); ABB-Asea Brown Boverly Ltd (Швейцарія-Швеція); Siemens (Німеччина); Electrolux (Швеція); Cable and Wireless (Сполучене Королівство), Philips Electronics (Нідерланди) – домінують в електронній та електротехнічній промисловості.

Транснаціоналізація споживчого ринку зумовлена активним припливом монополістичного капіталу. Саме в нашу економіку ПІІ склали 75% всього обсягу інвестицій, вкладених у країни з «транзитивною економікою», приплив до яких за 2013 р. становив 126 млрд дол., а 2014 р. – 170,2 млрд дол. Структурно вони розподілилися так: обробна промисловість -53%, торгівля -18%. Основні держави-інвестори: Кіпр, Нідерланди, Люксембург, Китай.

У 2023 р. глобальні потоки ПІІ впали на 7% до 1 364 млрд дол. США, зберігаючи низхідну траєкторію та залишаючись нижчими за рівень до пандемії другий рік поспіль (Рис. 2.2).

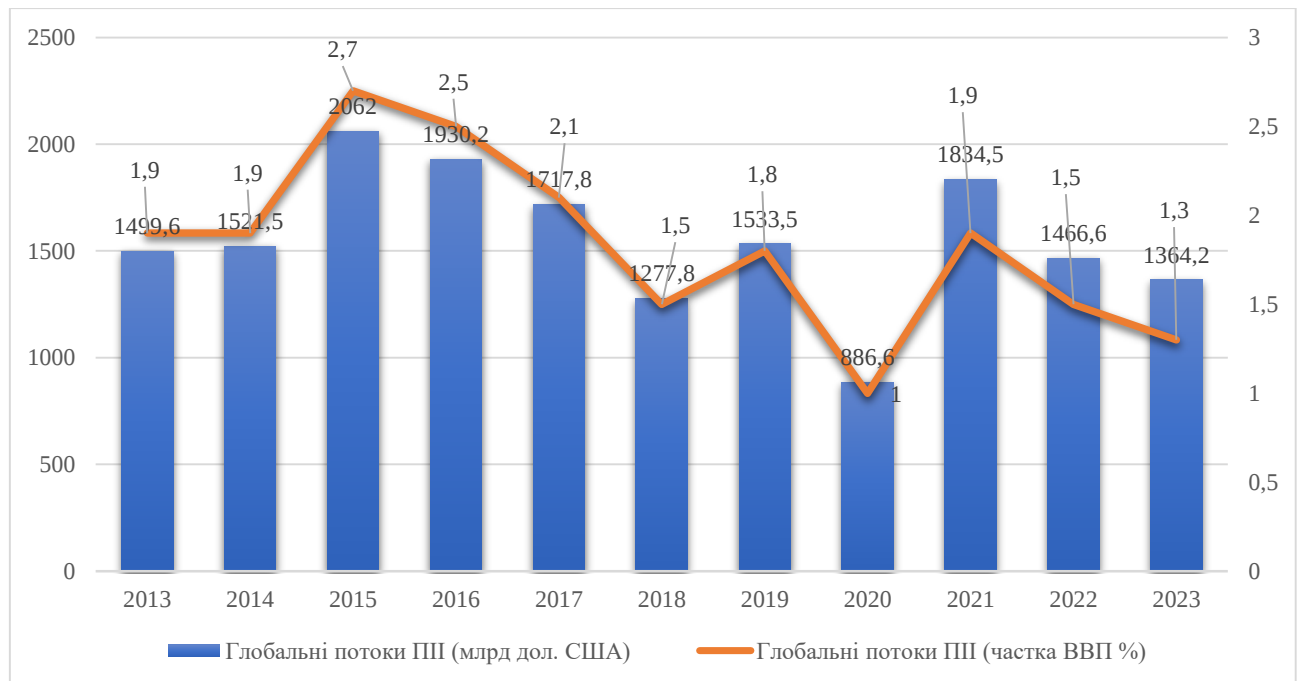

Рис. 2.2. Глобальні потоки ПІІ 2013-2023 рр.

У 2023 р. приплив ПІІ скоротився більш ніж на дві третини економік країн ОЕСР; тим не менш, значні падіння в інших економіках також зіграли свою роль у загальному спаді. Зокрема, в умовах триваючої геополітичної та економічної

нестабільності та натяків на те, що іноземні інвестори могли відмовитися від своїх китайських активів у 2023 р., потоки ПІІ до Китаю впали до історично низького рівня.

Одночасно експансія ТНК завдяки відкриття кордонів споживчого ринку, лібералізації без урахування внутрішніх реалій глобальної економіки, фактично сприяла забезпеченню та підтримці зростання економік розвинених країн. Навпаки, за роки ринкової трансформації дискримінація наших товарів різко зросла. На споживчий ринок країни впроваджуються переважно ТНК із сировинних, харчових галузей, торгівлі та послуг. Це підтверджує активізація іноземних торгових мереж: IKEA, Spar, Metro Cash&Carry та ін.

Основною метою більшості корпорацій є не капіталовкладення у виробництво, а експансія та локалізація на ринках збуту продукції, що виробляється в третіх країнах. ТНК, інвестуючи у сферу звернення, захоплюють як зовнішню, а й внутрішню оптову торгівлю і навіть роздрібну [62]. Практичним підтвердженням є розвиток ритейлерської діяльності (мережі роздрібної торгівлі), що відображає зростання значення торгової галузі, її внесок в економічний розвиток країни, підвищення якості життя, підтримання соціальної стабільності та задоволення потреб населення у товарах та послугах. Ритейлери залучають і використовують значну частину робочої сили та впевнено посіли важливе місце серед найбільших структур із великим досвідом роботи.

Отже, діяльність ТНК складна та суперечлива. Вони в цілому позитивно впливають на розвиток економіки, диференційований вплив на функціонування окремих регіонів і галузей, сприяє формуванню людського капіталу в певних межах. Експансіоністська діяльність ТНК на глобальному ринку спрямована на покращення власного фінансового стану (збільшити виробництво, капіталізацію прибутку) та подальший розвиток компанії. Тому розгорнута діяльність ТНК без урядового втручання призводить до втрати державного суверенітету, що підриває національну безпеку країни, а на споживчому ринку виявляється дуалізм розширення іноземних ТНК.

2.2. Вплив ТНК на споживчі ринки країн як підсистему глобального ринку та його динаміку

Глобалізація споживчих ринків сприяє новим можливостям для проникнення країн на закордонні ринки, розширення їх доступу до товаропотоків, інвестицій, технологій, ширшого експорту та дешевого імпорту. Сучасне зростання світової торгівлі та руху капіталу, активізація міграції робочої сили підтверджують дані процеси. За останніми даними, близько 4/5 всього сукупного обсягу міжнародних економічних відносин складає саме світова торгівля.

Світова торгівля – це канал, яким відбувається впливання національних споживчих ринків на єдиний світовий ринок у формі обміну готової продукції, машинами і устаткуванням, сировиною, послугами і є сукупний експортно-імпортний товаропотік.

Відкритість чи закритість споживчих ринків, ефективність чи неефективність зовнішньої торгівлі, суперечливо впливають на функціонування суб'єктів господарювання, бізнес-операторів, споживання населення різних країн світу і в основі даного глобального взаємозв'язку лежить мережа міжнародної торгівлі. Динаміка світової торгівлі зазнала глибоких змін, що спонукали технологічний прогрес, зміна геополітичних ландшафтів і невинне прагнення до економічного зростання, багатогранність даних аспектів, визначають сучасний ландшафт глобальної торгівлі (Табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Глобальні тренди впливу ТНК на споживчий ринок

Тренд	Характеристика
Глобальні угоди та альянси	міжнародні торговельні угоди та альянси стали ключовими гравцями у формуванні динаміки світової торгівлі. Від СОТ до регіональних угод, таких як Європейський Союз і АСЕАН, ці угоди встановлюють правила та стандарти, які регулюють транскордонні операції. Переговори та перегляд цих угод мають значний вплив, впливаючи на все, від тарифів до прав інтелектуальної власності.
Підйом ринків, що розвиваються	у ХХІ ст. відбулися помітні зміни в динаміці економічної потужності, коли ринки, що розвиваються, відіграють усе більш впливову роль у світовій торгівлі. Такі країни, як Китай, Індія, Бразилія та Південна Африка, стали

	основними гравцями, змінивши традиційне домінування розвинутих економік. Їхня участь не тільки вносить різноманітність у світовий торговельний ландшафт, але й приносить нові виклики та можливості.
Революція цифровізації та електронної комерції	цифровізація змінила принципи роботи глобальної торгівлі. Розвиток платформ електронної комерції, що підживлюється технологічним прогресом, демократизував доступ до міжнародних ринків. Малі та середні підприємства (МСП) тепер можуть легше брати участь у світовій торгівлі, використовуючи цифрові платформи для маркетингу, продажів і транскордонних операцій. Цифрова революція не тільки оптимізувала процеси, але й спричинила зміну парадигми поведінки споживачів.
Динаміка ланцюгів постачання	у ХХІ ст. глобальні ланцюги постачання значно змінилися. Компанії користуються складною мережею постачальників, виробників і дистриб'юторів, розташованих на різних континентах. Пандемія підкреслила вразливість глобальних ланцюгів поставок, що спонукало до переоцінки стійкості та адаптивності. Від стратегій «точно вчасно» до стратегій «на всякий випадок» компанії переосмислюють свої підходи, щоб забезпечити безперервність роботи в умовах збоїв.
Геополітична напруженість і вплив на торгівлю	Геополітична напруженість стала неминучим фактором динаміки світової торгівлі. Торговельні війни, санкції та політичні конфлікти можуть мати далекосяжні наслідки для міжнародної торгівлі. Взаємозв'язок економік означає, що збої в одній частині світу можуть відбитися у всьому світі. Подолання цих геополітичних викликів стало ключовим аспектом стратегічного управління торгівлею.

Динаміка світової торгівлі в ХХІ ст. характеризується конвергенцією факторів, які вимагають адаптивності, передбачення та стратегічної кмітливості. У міру того, як країни та компанії користуються цією заплутаною мережею, здатність розуміти цю динаміку та реагувати на неї буде ключовою для розкриття повного потенціалу міжнародної торгівлі. ХХІ ст. представляє як виклики, так і можливості, і те, як ми орієнтуємося в цій складній місцевості, визначатиме майбутнє світової торгівлі.

Початок ХХІ ст. – це період ефективного розвитку світової торгівлі, оскільки, з кінця ХХ ст., спостерігалось щорічне зростання вартості світового експорту, що становить 7-10% [16]. Приріст світового товарообігу у 2014 р. за оцінками експертів СОТ становив лише 2,8%, у 2015 р. – 3,3%, а у 2016 р. – зросте до 4%. Ці показники значно нижчі від середньорічних темпів приросту – на рівні 5,1%, що встановилися з 1990 р., і докризового – 6%. Хоча протягом останніх років світова торгівля є сектором, що динамічно розвивається, проте проявилися

відмінності в темпах зростання та напрямках зовнішньоторговельної діяльності країн, що призвело до значних зрушень географічної та товарної структури.

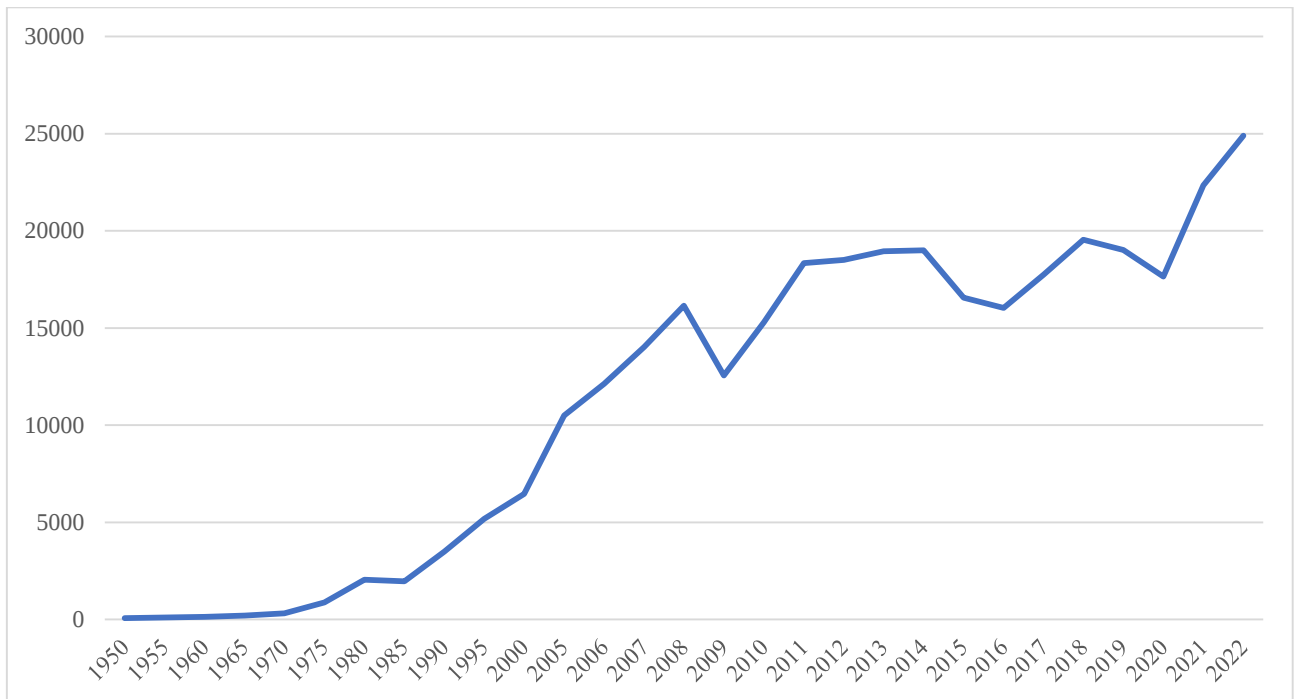

Рис. 2.3. Динаміка вартості світового експорту торгівлі товарами 1950-2022 рр. (млрд дол. США).

У 2022 р. вартість світової торгівлі товарами, експортованими по всьому світу, становила приблизно 24,9 трлн дол. США в поточних цінах. Для порівняння, у 2000 р. ця цифра становила близько 6,45 трлн дол. США. Зростання вартості товарів, що експортуються по всьому світу, відображає розвиток міжнародної торгівлі, глобалізацію та технологічний прогрес.

З початку пандемії COVID-19 світова торгівля має дуже нестабільний характер. Як економічні, так і неекономічні збої мали значний вплив на світову торгівлю з 2020 р. Фрагментація та збільшення неоднорідності показників торгівлі характеризують не лише відновлення 2021-2022 рр., але й останнє уповільнення торгівлі, хоча й у меншій мірі.

Кілька ключових фаз описують тенденції світової торгівлі за останні кілька років. По-перше, падіння світової торгівлі у 2020 р. було найбільшим з часів світової фінансової кризи 2008-2009 рр. і гіршим, ніж те, що сталося внаслідок економічної нестабільності 2015 р. По-друге, падіння торгівлі було короткочасним, оскільки вартість світової торгівлі швидко зросла, у 2021 р. через значне відновлення світового попиту та зростання цін на сировину. По-третє,

зниження відбулось у 2022 р., оскільки вартість світової торгівлі досягла рекордних рівнів. По-четверте, зниження закінчилось у другій половині 2022 р., оскільки зростання геополітичної напруги посилює економічну невизначеність і сприяло змінам у торгових моделях. Станом на 2023 р. світова торгівля увійшла в нову фазу, відзначену значним падінням порівняно з рекордом, досягнутим у 2022 р. Крім того, тривалі економічні ризики, геополітична напруженість, нижчі ціни на сировинні товари та змінна економічна динаміка, ймовірно, послаблять зростання торгівлі в найближчому майбутньому (Рис. 2.4).

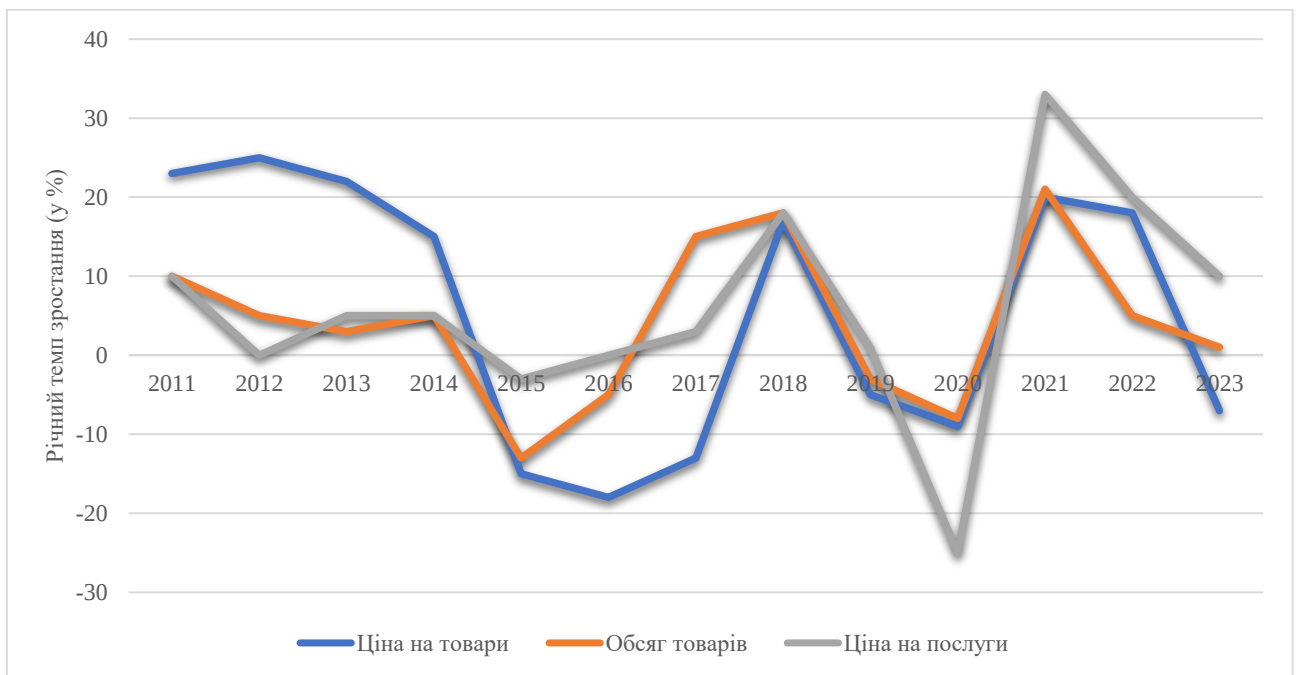

Рис. 2.4. Тенденції глобальної торгівлі у 2011-2023 рр. (у %).

У вартісному вираженні світова торгівля товарами та послугами у 2021 р. відновилася приблизно до 28 трлн дол. США в порівнянні з мінімумами пандемії COVID-19 і зросла до приблизно 32 трлн дол. США у 2022 р. Темпи міжнародної торгівлі помірно знизились приблизно до 31 трлн дол. США у 2023 р., що викликано зниженням світового попиту, особливо на товари. Позитивним моментом є те, що обсяги торгівлі були менш мінливими в останні роки та, залишаються стабільними у 2024 р. Торгівля послугами також виявилася більш стійкою, її вартість досягла приблизно 7 трлн дол. США у 2022 р. та, зросло на близько 500 млрд дол. США у 2023 р. Подібно до 2019 р., 2024 р. буде роком, коли зростання світового ВВП супроводжуватиметься негативним зростанням торгівлі. Очікується, що відношення світового експорту до світового

виробництва знизиться приблизно на 1,5% з рекордних 30,5% в 2022 р. (Рис. 2.5.).

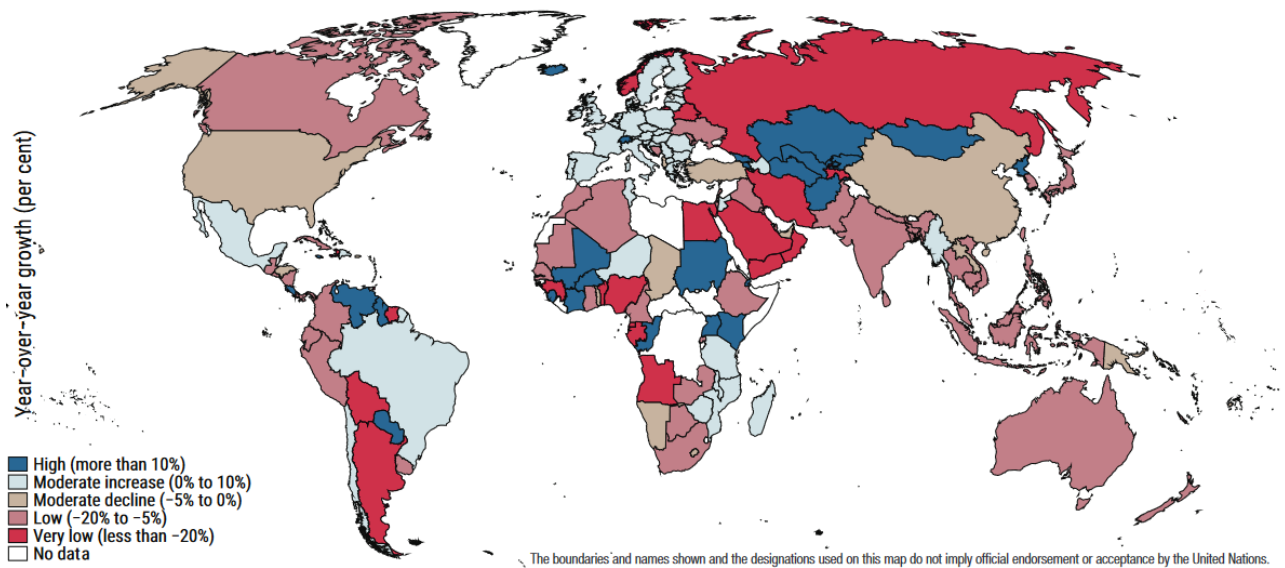

Рис. 2.5. Тенденції експорту у 2023 р.

Падіння торгівлі в першій половині 2023 р. було географічно поширеним, оскільки багато економік зазнали негативного зростання експорту. Серед країн, де падіння було більшим, є ті, які експортують переважно енергію та паливо. Тим не менш, на енергетичні ринки також вплинули геополітичні чинники, і деякі з країн-експортерів енергії спостерігають збільшення свого експорту. Країни, експорт яких зріс у першій половині 2023 р., включають Бразилію, Мексику, Боліваріанську Республіку Венесуела, Європейський Союз, деякі африканські країни та більшість країн Центральної Азії. Однак для багатьох економік із позитивним зростанням експорту цифри були здебільшого скромними (менше 10%).

Аналізуючи тренд 2014-2023 рр. на світовому ринку, можна виділити ряд основних тенденцій:

1) Зростання вкладу країн, що розвиваються, у світові товарні потоки. Їхня питома вага у світовому експорті збільшилася майже до 46%, в імпорті – до 37%. Вони поставляють 1/2 і більше комп'ютерів, телевізійного та телекомунікаційного обладнання, радіоприймальних та передавальних пристроїв, електричних машин та інші товари, включаючи високотехнологічні.

2) Диференціація зовнішньоторговельних зв'язків, зниження рівня їхнього зосередження на пріоритетних партнерах. Розширюється багатосторонність та

географічна структура світової торгівлі. Зростає роль внутрішнього регіонального товарного обміну інтеграційних об'єднань АТЕС, АСЕАН, кластерів країн БРІКС, ШОС та інших.

3) Зростання довгостроковій перспективі ролі Китаю у торгівлі. До 2030 р. Китай збільшить міжнародні поставки вп'ятеро за рахунок зміцнення торгових зв'язків з ринками Азії, Близького Сходу і Північною Африкою, що розвиваються. Частка Китаю у світовій торгівлі товарами збільшиться з поточного рівня у 18% до 29% до 2030 р. Змінюється структура інвестицій у його економіку: від матеріало- та трудомістких виробництв – до капіталомістких та високотехнологічних.

4) Зниження попиту та цін на промислову сировину, низькі темпи зростання виробництва та споживання в країнах, економіка яких значною мірою залежить від експорту сировинних товарів.

5) Формування мегаблоків, зміна конфігурації світової торгівлі та глобальних ланцюгів поставок, зниження ролі СОТ як регулятора міжнародної торгівлі.

6) Товарна структура розвинених країн світовому ринку демонструє: перевищення частки експорту проти імпортом готової продукції; вища питома вага імпорту палива; приблизно рівні частки імпорту та експорту сировини; майже однакову частку продовольчих товарів та сільськогосподарських продуктів, питома вага яких надалі навряд чи зменшуватиметься, оскільки досягла можливого порогового падіння.

Отже, базовою тенденцією світового ринку є збільшення частки продукції обробної промисловості та скорочення частки сировинних товарів. Ці трансформації зумовлені розвитком продуктивних сил, рівнем МПП та зрушеннями в структурі капіталістичної економіки, викликаними у вирішальній мірі НТП та інноваціями, а також змінами в географічній структурі та новими каналами міжнародного співробітництва, що свідчить про позитивні перспективи її подальшого розвитку.

2.3. Нерівномірність розвитку споживчого ринку під впливом транснаціоналізації та її наслідки

Нерівномірність економічного розвитку під впливом ТНК виражається в їх стрибкоподібному, інтенсивному проникненні у світове господарство, в ринки, що розвиваються, піддаючи трансформації галузеву і секторальну структуру. Дані процеси притаманні глобального споживчого ринку.

У 1990 рр. XX ст. європейські країни, США та Японія різко збільшили свою присутність на внутрішньому ринку країн, що розвиваються. Суб'єктом вторгнення у переважній частині є американський та європейський капітал. Ця обставина пояснюється насамперед зниженням конкурентоспроможності товарів. Зростання частки іноземного капіталу економіки, успішно конкуруючого внутрішньому ринку з промисловим капіталом, супроводжувався посиленням впливу і розширенням масштабів іноземних банківських операцій, припливом короткострокового спекулятивного фінансового капіталу.

Високий курс долара у період, покликаний забезпечити приплив капіталу, сприяв одночасно подорожчання імпорту, внутрішньому зростанню ціни товари споживчого призначення. Тривала тенденція до ослаблення конкурентоспроможності пояснюється низкою причин.

По-перше, у 1980-1990 рр. XX ст. темпи зростання продуктивність праці країни були низькі. Економічний ефект зростання продуктивність праці США, Японії, ЄС, і порівняно малі видатки багато товари обробної промисловості дозволили ТНК організувати їх збут над ринком країни за нижчими, ніж ціни на відсутні або аналогічні товари національних виробників. Наприклад, японські телевізори, магнітофони, радіоприймачі були на 20-30% дешевшими за американські аналоги.

По-друге, японські, американські, багато європейських ТНК випереджали компанії за факторами зростання конкурентоспроможності: більш висока якість, менша собівартість, покращені споживчі властивості окремих видів товарів, послуг та ін.

По-третє, на зниження конкурентоспроможності вплинуло підвищення курс долара. Це означало купівлі імпортованих товарів, що хлинули на ринок, за зростаючими цінами. Посилилися позиції ТНК, які виготовляють автомобілі, побутову електроніку, прилади та інші непродовольчі товари.

Погіршення позицій у конкурентній боротьбі пов'язані з істотним збільшенням «технологічного розриву» зі США, з одного боку, ЄС та Японією – з іншого. Це зумовлено інтенсивним проведенням самостійних НДДКР у цих країнах, зростанням ролі держави у фінансуванні наукових досліджень, патентній політиці тощо.

Найбільш цілеспрямована політика у галузі технологічних нововведень у Японії, країнах Західної Європи, США, Китаю та Індії створила певні переваги перед країнами, що розвиваються, як на стадії їх промислового освоєння, так і на стадії апробації та генерування нових ідей, що загостило проблему конкурентоспроможності споживчих товарів. Тому, американським ТНК належить центральне місце у багатьох ключових областях НТП (виробництві персональних комп'ютерів, ЕОМ, лазерів, багатьох видів фармацевтичних товарів, використання біотехнології). Вони домінують серед 500 найбільших компаній світу у таких галузях як: авіаракетна, космічна, радіоелектронна та електронна, нафтова, хімічна. ТНК Японії посідають друге місце. Далі розташовуються китайські та англійські, потім французькі, німецькі, канадські, бразильські, південнокорейські, італійські та індійські корпорації [58].

Транснаціоналізація споживчого ринку є об'єктивно необхідним і підготовленим усім ходом глобального економічного розвитку стратегічним кроком, без якого формування розвиненої економічної системи країни, забезпечення її конкурентоспроможності та ефективності неможливо.

Отже, в основі формування стратегій розвитку компаній має бути облік загальносвітових тенденцій та особливостей сучасного стану споживчого сектору країни. При цьому головним стратегічним напрямом розвитку мають стати:

- концентрація та диверсифікації виробничої діяльності за продуктовою та географічною ознакою;

- розширення номенклатури вироблених продуктів у рамках вітчизняного виробництва;
- безперервне освоєння нових продуктів та інноваційних технологій з урахуванням пріоритетів національного товаровиробника та споживача.

Потрібна якщо не кардинальна реформа, то сукупність спеціальних заходів у галузі промислової та структурної політики, спрямованих на прискорення зростання промислового виробництва, споживчого сектору, формування стійких кордонів споживчого ринку та ефективності його функціонування.

Аналіз практичної діяльності ТНК дозволяє визначити основні та другорядні фактори, що сприяють виявленню умов для подолання нерівномірності, структурних перекосів та залучення зарубіжних компаній до країни з урахуванням національних інтересів. Основними передумовами у розвиток цього процесу на світовому споживчому ринку та економіки загалом є:

- сприятлива макроекономічна ситуація (зростання ВВП, зниження інфляції);
- низькі витрати під час виробництва та над ринком;
- великий ємний внутрішній ринок, що дуже актуально у зв'язку з необхідністю мінімізації трансакційних витрат;
- сприятливий інвестиційний клімат для імпорту обладнання та товарів, необхідних для діяльності ТНК;
- достатня стійкість економіки країни до глобальних економічних та фінансових криз;
- політична стабільність та зниження ризиків у країнах-базування;
- наявність кваліфікованих трудових ресурсів та готовність працювати в дочірніх структурах ТНК;
- доступність природних ресурсів для секторів, орієнтованих на видобуток та їх виробничу переробку;
- збільшення доходів населення та інтенсивний розвиток споживчого кредитування;
- якісне оновлення асортименту споживчого ринку;
- наявність провідної ролі країни в регіоні.

Існує ряд негативних факторів, що перешкоджають розвитку споживчого сектора:

- інституційні та адміністративні бар'єри; нестача торгової нерухомості та як наслідок – висока орендна плата;
- нерозвинена складська та транспортна інфраструктура в регіонах;
- нестача кваліфікованого персоналу;
- проблеми побудови системи дистрибуції, обумовлені низьким рівнем стану складської інфраструктури та розвитку доріг.

Нерівномірність обумовлена і конкурентними позиціями. ТНК можуть змагатися як з національними підприємствами, так і один з одним. Наприклад, для виходу ринку, компанія Coca-cola мала потіснити свого головного конкурента – компанію Pepsi Cola, що реалізувалося 1995 р.

Нерівномірність впливу ТНК пов'язана з істотним впливом на споживчі переваги та розвитку ЗЕД національних підприємств.

1) Виникнення величезної кількості нових товарів та галузей під впливом прискорення темпів «інноваційної економіки» (в якісному та кількісному відношенні). Обороти процвітаючих фірм на 40-60% здійснюється за рахунок товарів, що надійшли на ринок за останні 4 роки. У основі створення лежить інтегруюча інновація, тобто. творче використання винаходу [60].

2) Використання інформаційних технологій призвело не лише до скорочення вартості комунікаційних засобів, а й до повсюдної електронної комерції, створення мережових структур. Їхні підрозділи географічно один від одного видалені, але за допомогою сучасних інформаційних технологій забезпечується зв'язок між ними в режимі реального часу, відбувається консолідація ресурсів і найбільш раціональний їх розподіл по всьому світу.

3) Інтернаціоналізація ринків, усунення бар'єрів для міжнародної торгівлі, діяльність світових компаній призвели до виникнення концепції міжнародного маркетингу.

4) Незалежно від уніфікації низки процесів і процедур у світовому масштабі, все більшого значення набуває індивідуальний маркетинг чи маркетинг взаємодії. Його основна ідея – у сприйнятті реакції конкретного

покупця, у взаємодії з ним з метою забезпечення безперервних та довгострокових взаємовигідних відносин. А механізмом реалізації – це створення, оновлення та використання електронних баз даних про споживачів, їх стилі покупок і переваги, їх запис та реакцію у відповідь, інтерактивні комунікації.

Перевагою ТНК у конкурентній боротьбі є інновації, які на початковому етапі, не завжди передбачають великих фінансових ресурсів, принципових наукових відкриттів, проте дозволяють досягти суттєвих результатів у залученні та утриманні споживачів.

Нерівномірність розвитку споживчого ринку під впливом ТНК проявляється у структурній та галузевій трансформації, зміні конкурентного середовища, за допомогою поступового нарощування капіталу та активів, об'єднання, що досягається за рахунок злиття та поглинання. Світовий споживчий сектор, роздрібна торгівля та сільське господарство зазнали активних процесів трансформації за допомогою злиття та поглинання (Табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Найбільш значущі етапи злиття та поглинання на споживчому ринку

Етапи (період)	Характерні риси
Перший етап (1993 р. – криза 1998 р.) «Поглинання через приватизацію»	Ці процеси географічно відносно рівномірно розташовані території країн, що розвиваються. Надалі (з 1999 р.) вони переважно зосереджувалися у центральних регіонах і регіонах концентрації основних промислових активів.
Другий етап (1999-2002 рр.) «Посткризовий бум»	Пов'язаний із перерозподілом власності після кризи 1998 р. та суттєвою активністю на ринку недружніх поглинань. Для нього характерна висока частка «спекулятивних» угод у загальному обсязі ринку з поглинання та злиття. Почалося масштабне застосування технологій ворожих поглинань («корпоративні захоплення», «рейдерство»), які використовували прогалини у законодавстві, що регулює діяльність юридичних осіб, та корумпованість адміністративного апарату.
Третій етап (2003 р. – до кризи 2008 р.)	Участь держави, банківських структур та найбільших фірм у процесах поглинання та злиття, зростання числа «цивілізованих» за формою угод, позитивна динаміка застосування транспарентних механізмів реструктуризації активів та майна, наростання активності за кількістю та за вартісними обсягами угод на ринку.

Четвертий етап (2008 – 2009 рр.)	Гострий брак кредитних ресурсів для фінансування угод М&А, активне використання державної підтримки, активізація державної участі в угодах щодо консолідації активів банківського сектора.
П'ятий етап (з 2010 р. по теперішній час)	Стратегічні угоди, що набули цивілізованих форм, незначне зниження ступеня прозорості угод, зростання кількості угод на основі боргового фінансування, за допомогою банківського кредитування, публічного розміщення акцій та випуску облігацій.

Таким чином сформувалася особлива інституціональна система - глобальний ринок М&А, що у багатьох аспектах відображає економічний розвиток країни, що характеризується сильним креном у бік сировинного сектора, що свідчить про структурні та галузеві перекося. Нижче представлені найбільші глобальні угоди злиття та поглинання компаній у країні в період 1985-2023 рр.

Особливість сучасного етапу – це активізація підприємств із державною власністю у розширенні ринку М&А. На світовому споживчому ринку тенденція падіння злиття та поглинання відзначається у 2017 р., і за загальною сумою та кількістю угод, а передумови такої негативної динаміки було видно за результатами 2013 р., оскільки всі вони були внутрішніми (Рис. 2.6).

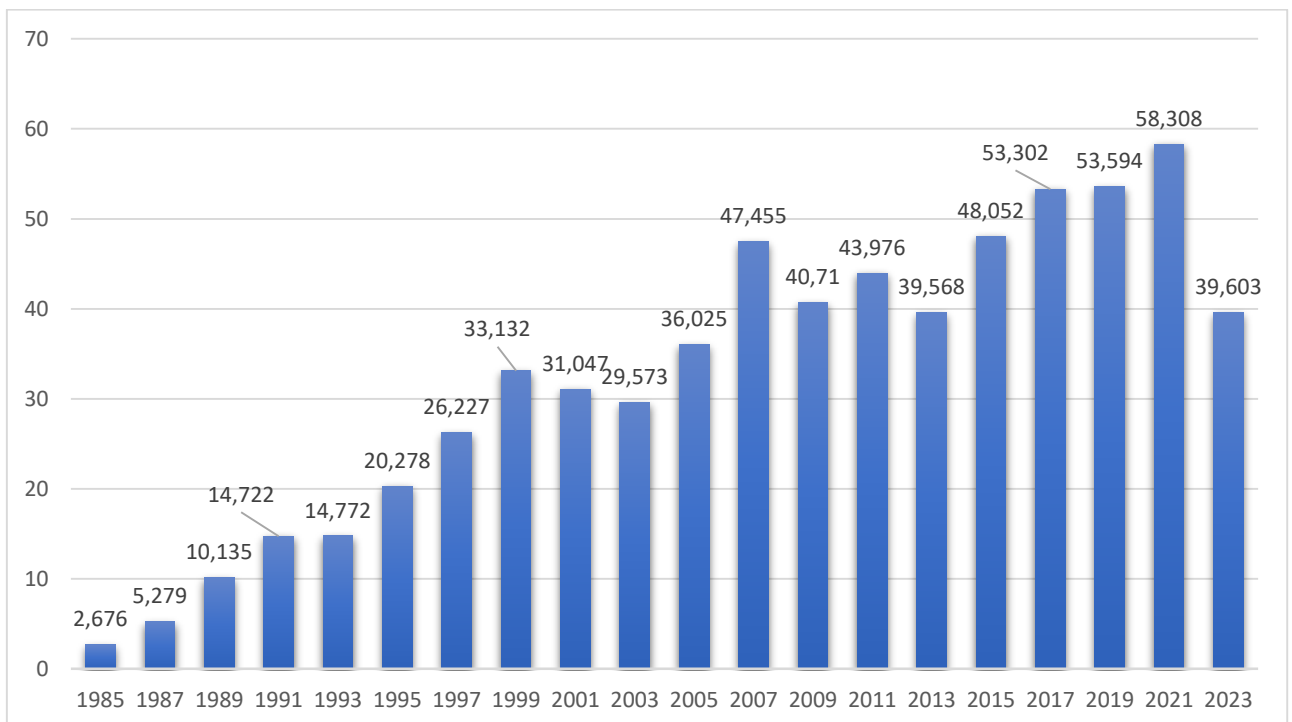

Рис. 2.6. Кількість угод зі злиття та поглинання (М&А) у всьому світі 1985-2023 рр.

У 2023 р. в усьому світі було укладено майже 40 000 угод зі злиття та поглинання (M&A). Ця цифра відповідає нещодавно зареєстрованим, незважаючи на зниження порівняно з 2021 р. Rothschild & Co., Goldman Sachs і JPMorgan консультували найбільшу кількість угод M&A у 2022 р.

Чинники, які впливають на активність ринку M&A у світовому споживчому секторі, залежали від конкретної галузевої структури і були різними. Наприклад, вартість 13 угод, вчинених у сегменті виробництва товарів споживчого призначення, у 2012 р. оцінювалася нижче 10 млн дол. США, при цьому 8 із 13 угод являли собою тренди з метою купівлі часток акціонерів-міноритаріїв.

У даному сегменті найбільшою з'явилася покупка Swedspan Holding (підприємство-дочка Групи ІКЕА), виробника пиломатеріалів, у Pfleiderer Grajewo SA-польської компанії. Її акції на фондовій біржі торгуються за 208 млн дол. США. Це стратегічно важливе придбання ІКЕА забезпечить зростання показників діяльності у зв'язку з виробництвом та зниження логістичних витрат.

Стратегічні інтереси ТНК охоплюють такий сегмент споживчого ринку, як «Продукти харчування та напої». Передумови збільшення вартості покупок до 3,3 млрд дол. США – це консолідація у куплених компаніях часткою участі, або довгострокові стратегічні плани. У сегменті товарів споживчого призначення, сільського господарства та роздрібної торгівлі найбільшою у 2019 р. була угода між компанією SABMiller та корпорацією Anadolu Efes у рамках їхнього стратегічного партнерства. Мета – зміцнити регіональну локалізацію Efes та експансія світових брендів SABMiller.

Глобальні мегатренди свідчать про деструктивне входження національних споживчих ринків у світовий. ТНК трансформували галузеву структуру ринку та виробництва, змінивши товаропотоки з країн, що розвиваються. Показники зовнішньої торгівлі, динаміка експорту та імпорту, частка у світовому валовому продукті свідчать про необхідність зміни сировинної спеціалізації в системі МПП, диверсифікації товарної структури експорту. ефективності його функціонування

Висновки до розділу 2

У даному розділі було проаналізовано багатогранний вплив процесу транснаціоналізації на сучасний стан глобального споживчого ринку. Основні висновки наступні: глобалізація споживчих стандартів та уніфікація смаків; транснаціоналізація сприяла формуванню єдиних споживчих стандартів, що призвело до уніфікації смаків та звичок споживачів. Глобальні бренди, такі як McDonald's, Coca-Cola та Apple, стали символами цього процесу. Разом із підвищенням інформованості та доступу до продуктів, споживачі стали більш вимогливими щодо якості та екологічної відповідальності.

Зміна ринкової структури та стратегій конкуренції. Завдяки глобальній мережі постачання та дистрибуції, ТНК посилили свої позиції на багатьох ринках, що сприяло підвищенню їх ринкової влади. Це призвело до витіснення локальних конкурентів, проте водночас деякі місцеві компанії змогли адаптуватися та стати конкурентоспроможними на глобальному рівні.

Ефективне ціноутворення та глобальні ланцюги постачання. Масштабність операцій ТНК дозволяє їм оптимізувати витрати та ціноутворення, забезпечуючи більш доступні ціни для кінцевих споживачів. Глобальні ланцюги постачання дають змогу ефективно використовувати ресурси різних регіонів, покращуючи логістику та зменшуючи виробничі витрати.

Розповсюдження інновацій та технологічний прогрес. ТНК стали важливими гравцями у глобальному розповсюдженні технологічних інновацій, створюючи інноваційні екосистеми та партнерські програми для дослідницьких установ. Цей процес сприяє прискоренню технологічного розвитку та підвищенню ефективності виробництва.

Таким чином, транснаціоналізація має глибокий вплив на сучасний стан глобального споживчого ринку, відкриваючи нові можливості для економічного зростання та інновацій, але водночас створюючи виклики, які потребують активного регулювання та вирішення на міжнародному рівні. Важливо забезпечити збалансований підхід, який дозволить використовувати переваги транснаціоналізації, мінімізуючи негативні наслідки для суспільства та довкілля.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РЕГУЛЮВАННЯ СПОЖИВЧОГО РИНКУ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ ВПЛИВУ ТНК

3.1. Розвиток інституційного регулювання споживчого ринку під впливом ТНК

У міру розширення діяльності ТНК все більш актуальним стає питання про інституційні форми та методи регулювання споживчого ринку. Різні методи та інструменти регулювання існують як у міжнаціональному, і на державному рівнях.

Створення комплексу заходів міжнародного, регіонального, двостороннього та національного регулювання функціонування транснаціонального бізнесу відбулося у 1970 рр. XX ст. Цей період пов'язаний з бажанням розробки та впровадження з боку країн, що розвиваються, розробити та впровадити спеціального Кодексу поведінки ТНК у рамках ООН, що включає інструменти стримуючої державної політики урядів країн-походження та країн-реципієнтів стосовно ТНК. Ініціатори передбачали об'єднати правила, стандарти та норми, що регламентують діяльність ТНК на наднаціональному рівні, що мають стати ефективною системою забезпечення балансу інтересів і національних, і глобальних суб'єктів-учасників. Процес обговорення затягувався і зміна філософії ставлення до транснаціоналізації у 1980 рр. не забезпечили його ухвалення. Тим не менш, була створена ціла низка регламентуючих документів щодо діяльності транснаціонального бізнесу. Реалізація та виконання названих угод забезпечують контроль діяльності ТНК у вигляді створених та функціонуючих міжнародних економічних організацій (Табл. 3.1).

У 1980 рр. XX ст. свідчать про зміну політики країн щодо ТНК у бік її лібералізації, що спричинено об'єктивними процесами у світовій економіці: інтернаціоналізація та глобалізація світового господарства, наростаючий вплив науково-технічного прогресу у всіх його сферах, трансформація соціальної

структури суспільства, однотипність розв'язуваних завдань країнами світу. Рішення їх укладалося лише у процес державного, адміністративного втручання у економіку. У силу цього механізм державно-монополістичного регулювання змінився у бік ініціативи приватного бізнесу та перегляду політики щодо ТНК. У цей період законодавство, що регламентує поглинання та злиття, лібералізоване. У 1988 р. створено Міжнародне агентство з інвестиційних гарантій, основна мета якого – заохочення іноземних інвестицій у виробництво, особливо у країнах, що розвиваються.

Таблиця 3.1

Міжнародні угоди та організації що регулюють діяльність ТНК

Угоди	Міжнародні економічні організації
Декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства (1976 р., прийнята ОЕСР), що містить для них у додатку «Керівні принципи», що відповідають положенням державного права про конкуренцію та картелі	- Комісія ООН з транснаціональних корпорацій, яка відає всім обсягом питань щодо їх діяльності; - Комітет з багатонаціональних підприємств при МОП, який контролює виконання Тристоронньої декларації про принципи, що стосуються їхньої діяльності та соціальної політики (створений у 1977 р.); - Комісія ООН з міжнародного торговельного права, метою якої є врегулювання питань щодо інвестиційних спорів.
Конвенція між ЄС та Лігою арабських держав з питань взаємного заохочення інвестицій та їхнього захисту	
Ломейські конвенції про співробітництво держав Африканського континенту, Тихого океану та ЄС, Карибського басейну	
Андському кодексі регулювання іноземних інвестицій, з обов'язковою силою для країн, що беруть участь, що включає для ТНК концепцію підпорядкування законам країн-реципієнтів	
зведення правил та справедливих принципів контролю обмежувальної ділової практики, що використовується ТНК	
Міжнародний кодекс поведінки у галузі передачі технологій, що регламентує її по всіх каналах, включаючи ТНК	

Розвинені країни для підтримки національних ТНК формують двосторонні угоди щодо захисту інвестицій з країнами-реципієнтами підприємницького транснаціонального капіталу (Рис. 3.1).

Сукупність заходів, що сприяють діяльності ТНК на іноземних ринках, реалізується не тільки для них самих, але стає ланкою загальної зовнішньоекономічної стратегії для країн, що приймають, які враховують їхні національні інтереси.

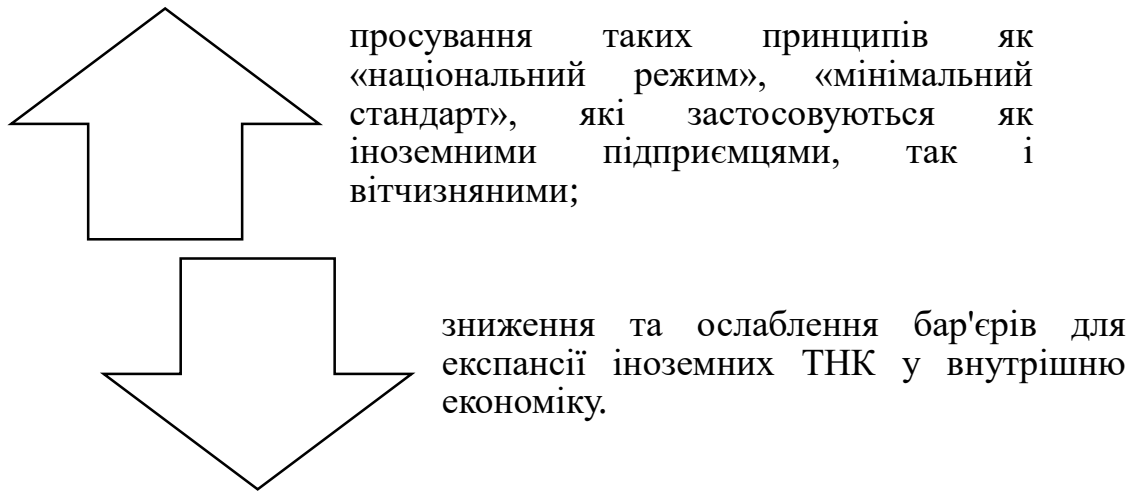

Рис. 3.1. Двосторонні угоди щодо захисту інвестицій з країнами-реципієнтами підприємницького транснаціонального капіталу.

У 1990 рр. XX ст. в державному регулюванні та контролі ПІ діє і зберігається лібералізація як магістральна тенденція. Усі країни практично реалізують принцип «сприятливого інвестиційного клімату», знімають обмеження, забезпечують гарантії від націоналізації та експропріації, сприяють свободі ринкової конкуренції.

Значну роль відіграє створення концепції, стандартів та принципів міждержавної координації регулювання інвестицій. Збільшується кількість спеціальних двосторонніх угод з питань ПІ, що закріплюють норми допуску зарубіжних фірм-інвесторів на ринки та захист їх інтересів. У законодавстві та адміністративних нормах відображається велике значення ПІ у розвиток економіки країн-реципієнтів. До кінця XX ст. у світі налічувалося 1 160 подібних угод, що охоплюють 155 держав.

Інституціоналізація на регіональному рівні торкається прямо чи опосередковано діяльності ТНК, державної політики у сфері ПІ, і включає: правила поведінки іноземних інвесторів; відмова від незаконних платежів та обмежень у діловій практиці; трансфертного ціноутворення; трудових відносин; дотримання норм у сфері інформаційної доступності, форми лібералізації та захисту інвестицій; способи вирішення інвестиційних спорів; захисту навколишнього середовища та ін.

Багатосторонній – це найвищий рівень координації регулювання ПІ. У його рамках розглядаються специфічні проблеми, пов'язані з окремими

економічними секторами (інтелектуальна власність, послуги, страхування) або конкретні питання функціонування корпорацій: політика конкуренції, критеріальні оцінки їхньої експансії, інвестиційні стимули, ділова обмежувальна практика, вирішення спорів, захист споживачів, політика зайнятості. Дотримання трудового законодавства країни.

Пошук шляхів подальшого розвитку міждержавної координаційної політики щодо ТНК та ПП триває. Ці питання висувуються у низці міжрегіональних і регіональних форумів: ОПЕК, НАФТА, Зони вільної торгівлі Північної та Латинської Америки, МЕРКОСУР, Європейської Енергетичної Хартії, АСЕАН та інших. З питань вироблення заходів практичної політики стосовно ТНК і ПП велике значення ООН. На IX Конференції ЮНКТАД (1996 р.) ставилося завдання поглиблення аналізу ролі міжнародних угод з проблем ПП країн, що розвиваються і країн з перехідною економікою.

Адаптація регіональних споживчих ринків до міжнародних інституційних вимог, призвела до необхідності перегляду інструментів та методів його регулювання. Нині зовнішньоекономічна політика країн ґрунтується на принципово новій нормативно-правовій базі, розробленій відповідно до умов ринкової економіки, МПП та інтеграції у світовий економічний простір. Для її розробки та реалізації в приймаючих країнах, розвитку споживчого ринку створено та функціонують відповідні органи управління. Прийнято низку законів, що регламентують зовнішньоторговельну діяльність. Найважливішим напрямом ЗЕД було забезпечення умов реалізації рівноправного торговельно-економічного співробітництва з розвиненими країнами, використання можливостей міжнародних економічних організацій у сфері сприяння економічним реформам, підписано 35 міжнародних угод із 22 країнами та ЄС.

У своїй зовнішньоторговельній політиці країни змушені застосовувати елементи і протекціонізму, і фритредерства, розробляти власну концепцію у зовнішній торгівлі, напрями її реалізації та інструментарій, сукупність економічних та адміністративних методів. Економічні методи пов'язані з використанням митних тарифів, прямого фінансового стимулювання учасників міжнародної торгівлі. Адміністративні методи – це примусове обмеження

зовнішньоторговельних операцій, у тому числі встановлення кордонів щодо кількості та номенклатури товарів, що йдуть на експорт та імпорт. Отже, держава за допомогою комплексу заходів та інструментів регулювання руху товарів через кордони держав і територій забезпечує конкретні результати в проведеній економічній політиці.

Велика роль світового ринку та міжнародної торгівлі підкріплена функціонуванням спеціальних інститутів – міжнародних регулюючих організацій наднаціонального рівня: ЮНКТАД, СОТ, ФАО, ОЕСР, Міжнародна торгова палата та ін. Їх зусилля пов'язані з розробкою принципів, правил та процедур реалізації міжнародних торгових угод, контролю їх виконання країнами-членами.

Наприклад, діяльність ФАО орієнтована на скорочення у світі гостроти проблеми голоду та злиднів, за допомогою сприяння розвитку сільськогосподарської галузі та харчування, забезпечення продовольчої безпеки. Але функціонує вона як нейтральний форум, джерело інформації та знання, що не відповідає вимогам сучасної світової спільноти. Його організаційна структура щороку розширюється, а світові аграрні та продовольчі проблеми нарастають. Програми ФАО «1 мільярд голодуючих», «Викорінення крайньої бідності та голоду», «Принципи здійснення права на харчування для всіх» та ін. локальні за своїм характером, а низка проєктів, як і раніше, залишаються не реалізованими.

Якщо звернутися до ГАТТ, то відповідно до її основоположних положень на режим нації найбільшого сприяння повинна розвиватися торгівля між державами, що гарантує рівність і не дискримінацію. Але одночасно було визначено винятки з режимом нації найбільшого сприяння для держав, що входять до інтеграційних економічних угруповань; для колишніх колоніальних країн, які перебувають у традиційних зв'язках зі своїми метрополіями; для торгівлі прикордонною та каботажною. На частку «виключень» за зразковими оцінками припадає близько 60% торгівлі готовими виробами у світі, що позбавляє універсальності режиму нації найбільшого сприяння.

Як єдино прийнятний засіб регулювання міжнародної торгівлі, ГАТТ визнає митні тарифи, середній рівень яких становить 3-5%, що знижуються

ітеративно (від раунду до раунду). Однак тут також є винятки, що дають змогу застосовувати нетарифні інструменти (квоти, податкові пільги, експортні та імпорتنі ліцензії). Сюди можна включити й випадки використання програм регулювання сільгоспвиробництва, регіонального розвитку та допомоги, порушення платіжного балансу.

COT є однією з найавторитетніших та найвпливовіших міжнародних організацій поряд з ОЕСР, ШОС та іншими. Це ключова інтеграційна організація економічного зростання, а її право перетворилося на систему норм та принципів, що регулюють усі відносини, пов'язані з міжнародним торговим оборотом.

Система угод COT – складний та об'ємний комплекс правових документів, що охоплюють в основному всі сфери обміну товарами та послугами у світі, та ті галузі виробництва, які безпосередньо взаємодіють із зовнішньою торгівлею. До компетенції COT входить застосування стандартів, технічних регламентів та процедур сертифікації; торгівля сільськогосподарськими товарами; міжнародний обмін послугами; державні закупівлі; промислові стандарти; інтелектуальна власність та багато іншого. Їхній основний принцип - створення, підтримання та розвиток своєрідних міжнародних, спільних для всіх «правил руху» товарів, послуг та об'єктів інтелектуальної власності, якими повинні керуватися уряди всіх країн-членів COT, торгуючи один з одним та організуючи національні системи регулювання зовнішньої торгівлі (Табл. 3.2).

Глобальний аспект продовольчої безпеки будь-якої країни не може не включати систему обмеження впливу ТНК, які контролюють ресурси продовольства, домінування їх на ринку для досягнення власних політичних та економічних цілей. Наприклад, агропромислові ТНК змінили моделі продовольчих систем, орієнтуючись свої потреби, зосередивши величезну ринкову владу деякі види продовольства. Багато ТНК виробляють продукцію з генетично модифікованими організмами (ГМО). COT кваліфікує продукти ГМО як «еквівалентні» звичайним продуктам. У багатьох країнах, з одного боку, діє заборона вирощування ГМО-продукції, з другого – не заборонено їх продаж, оскільки це вигідно торговим мережам (тривалість терміну зберігання продукції, майже втрачається товарний вигляд, нижча ціна).

**Інструменти регулювання, що склалися в результаті діяльності СОТ, на
світовому споживчому та продовольчому ринках**

Інструмент	Ознаки
1	розподіл нових технологій і субсидій на підтримку галузей сільського господарства та переробки нерівномірний, обмеженість доступу до них з боку країн
2	волатильність світового споживчого та продовольчого ринків, що посилюється
3	слабка реакція світового аграрного виробництва на передані за допомогою зміни цін пропорції у співвідношенні пропозиції та попиту на важливі види сільгосппродукції
4	не розробленість інструментів та відсутність механізмів згладжування стрибків цін та дефіциту на готові товари та продовольство у неврожайні роки
5	штучне стримування аграрного виробництва та деградація сільгоспугідь у державах, що розвиваються, не мають техніко-економічного потенціалу для інтенсивного господарювання
6	структура продовольчого ринку світу перебуває в невинновдано великій залежності від стану виробництва в незначній кількості аграрно-розвинених країн. На частку чотирьох з них – Австралії, Аргентини, Канади та Бразилії – припадає 15% загальнопланетарного виробництва пшениці, рису, соняшнику, сої, цукру, пальмової олії та 35-40% міжнародного експорту

Прикладом впливу ТНК прийняття угод СОТ служить ТРІПС. Воно зобов'язує держави-члени СОТ приймати дедалі суворіші закони щодо захисту патентів на сорти, обмежують права селян обмінювати та знову використовувати насіння, що зроблено з метою контролю корпораціями виробництва насіння, продовольства, забезпечення доступу на нові ринки збуту. Це є доказом негативного впливу ТНК у вигляді СОТ в розвитку селекції, насінництва країни, сприяє втрати її продовольчої безпеки [50].

Загальне регулювання на глобальному рівні ринку послуг здійснюється за допомогою ГАТС, що діє з 1 січня 1995 р. Застосовуються такі ж правила, які ГАТТ розробила для торгівлі товарами: національний режим, недискримінація, транспарентність (єдність прочитання законів та гласність), невикористання законів національних на шкоду іноземним виробникам. Але їх використання пов'язане зі специфікою послуг як товару: відсутністю їхньої речової форми, збігом споживання та виробництва у часі. Це означає, що регламентація торгівлі послугами передбачає регулювання їх виробництва та умов його інвестування.

ГАТС складається з трьох частин: рамкова угода, де сформульовано загальні правила та принципи регулювання торгівлі послугами; спеціальні угоди,

які використовуються деяких галузей сервісних послуг, перелік зобов'язань, вкладених у ліквідацію обмежень їм, визначається національними урядами. Отже, зі сфери компетенції ГАТС випадає регіональний рівень.

У світовому масштабі також реалізується галузеве регулювання торгівлі послугами, що з їх глобальним виробництвом і споживанням. Інститути, що регулюють подібні послуги, на відміну від ГАТС, мають спеціалізовану спрямованість.

Аналітична оцінка практики діяльності ТНК на світовому споживчому ринку підтверджує той факт, що міжнародні інститути (СОТ, ГАТТ, ГАТС та ін.) не реалізують базові цілі забезпечення рівноправного та раціонального виконання норм міжнародного права, як основи їх функціонування, схильні до політичних переваг та корпоративного тиску. Це призводить до необхідності створення такої організації, яка координуватиме та регулюватиме всю світову агропромислову сферу, сприятиме реальному вирішенню продовольчої проблеми у всіх країнах та регіонах. Її членами потенційно можуть стати держави, які не лише забезпечують себе продовольчою продукцією, а й прямі експортери в агропромисловій галузі.

Згідно з наявними розрахунками – це 15 держав. Сім з них – Болгарія, Угорщина, Гайана, Данія, Сербія, Фінляндія та Уругвай не вплинуть масштабно на позитивну зміну ситуації з продовольством у світі, оскільки їхня рілля займає невелику частку. Основними продавцями зернових культур на світовому ринку будуть Канада, США, Австралія, Аргентина, Казахстан, Франція, Україна. Вони змогли б сформувати особливий інститут – організацію експортерів сільськогосподарської сировини (ОЕСС), спрямовану на регулювання та раціональний розподіл у всьому світі продукції агропромислової сфери, здійснювати контроль продовольчої ситуації у глобальному масштабі. Хоча в сучасних реаліях навряд чи можна сюди включати Україну. Основні функції ОЕСС представлені у таблиці 3.3.

Основні функції ОЕСС

Функції	Характеристика
Розподільна	Раціональний розподіл та перерозподіл продукції агропромислового виробництва по країнах та регіонах світу
Контролююча	Визначення «порога продовольчої безпеки», моніторинг країн, що до нього наблизилися або його перейшли
Балансуюча	Допомога країнам, які забезпечують внутрішні потреби продовольчими товарами та сировиною частково, усунення , формування адекватних надзвичайних запасів
Прогнозна	Аналіз трендів світового продовольчого ринку, довгострокове та середньострокове прогнозування продовольчої ситуації у глобальному масштабі

Створення такого наднаціонального інституту сприяло б удосконаленню регулювання аграрних ринків, досягненню їхньої транспарентності, своєчасності обліку статистичних даних про ринки продовольства, формуванню адекватних надзвичайних запасів. Така наднаціональна структура повинна створюватися поетапно та частково взаємодіяти із СОТ та ФАО. Процеси узгодження здійснюватимуться у межах розподільчої функції ОЕСС. Наприклад, аналітична оцінка світової продовольчої ситуації, збирання та обробка інформації, визначення «порогових критичних значень» продовольчої безпеки – все це предмет узгодження між вищеназваними організаціями, з метою визначення кризових регіонів та проведення перерозподілу агропромислової продукції у світі [52].

Таким чином, регулювання споживчого ринку в умовах експансії ТНК як на національному, так і наднаціональному рівні відіграє важливу роль. Але в сучасних умовах роль таких міжнародних торгових організацій як СОТ, ФАО, ГАТТ стає все менш значущою. З метою подолання негативних наслідків впливу ТНК на внутрішній споживчий ринок, розвиток вітчизняного сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки країни необхідно реалізовувати стратегію імпортозаміщення. Окремі її механізми вступають у суперечність із прийнятими нормами міжнародної торгівлі та правилами СОТ. Це передбачає активізацію зовнішньоекономічної політики держави, спрямовану підтримку вітчизняного виробництва, інституційну трансформацію у бік збалансованого споживчого ринку.

3.2. Удосконалення системи державного захисту національного споживчого ринку від експансії ТНК та імпортозаміщення

Державне сприяння зовнішньоекономічній експансії ТНК відрізняється різноманіттям форм, маневреністю та суперечливістю. Заходи державної підтримки включають: страхування інвестицій, субсидування експорту, політику «відкритої економіки», забезпечення політичної підтримки та захисту зарубіжних інвестицій, регулювання імпорту на користь ТНК, створення сприятливих умов для торгової експансії національного капіталу, сприяння зміцненню приватнопідприємницьких відносин у країнах, економіка яких є об'єктом експансії ТНК та ін.

Наприклад, у США з 1969 р. функціонує Корпорація приватних зарубіжних інвестицій (ОПІК). Великим розмаїттям форм і методів відрізняється державне страхування іноземних інвестицій у Німеччині. Широкою підтримкою держави користується експансія французьких ТНК, де чинне з 1972 р. законодавство передбачає кредитування іноземних інвестицій терміном від 9 до 20 років.

У Японії між державою та монополіями у сфері сприяння зарубіжним інвестиціям склалася певна система відносин: державні органи надають японським ТНК різноманітні послуги: кредитне забезпечення, податкові пільги, створення сприятливих умов експорту капіталу, надання послуг інформаційного характеру. У США страхуванням та кредитуванням зовнішньоторговельних операцій ТНК займається експортно-імпортний банк. Його операції затверджуються урядовими органами (зокрема конгресом). Він відшкодовує 90% втрат, пов'язаних із комерційним ризиком і 100% – із політичним. Широка система страхування товарного експорту та підвищення конкурентоспроможності національної продукції використовується практично всіма західноєвропейськими державами. Наприклад, у Німеччині страхуванням експортних кредитів займається від імені держави спеціалізований консорціум, що має у своєму складі два акціонерні товариства «Тройарбайт» та «Гермес».

В Англії державні організації також активно включені до страхування та кредитування товарного експорту. Англійським компаніям гарантується відшкодування 90-95% їх втрат за короткостроковими кредитами. Особливість системи страхування експорту в цій країні полягає в тому, що поширені тут форми, найбільш адекватні цілям, які ставить уряд – це видача великих сум субсидій на підтримку пільгових процентних ставок та страхування кредитних ризиків.

Державне сприяння експорту товарів для японських ТНК поширюється на 2/3 японського товарного експорту. Специфіка останнього полягає в тому, що уряд відшкодовує платежі іноземних покупців у разі їхньої запізненої реалізації та несвоєчасного переказу грошей японським постачальникам товарів.

Проведений аналіз заходів сприяння свідчить про широку та багатосторонню підтримку зовнішньоекономічної експансії ТНК з боку держави. Очевидно, що без неї монтування транснаціонального капіталу в закордонне виробництво, торгівлю, у фінансове середовище не було б настільки інтенсивним і широкомасштабним. Однак цей аспект взаємовідносин держави і ТНК – лише одна зі сторін цих відносин, що далеко не розкриває всі їхні взаємозв'язки, які мають дуже складний і суперечливий характер. Монополії за всіх часів, визначали напрями та характер державного регулювання. З розвитком транснаціональної експансії дана тенденція посилювалася. Це знаходить вияв у наступному:

1) У межах державного регулювання економіки, здійснюється зміцнення ТНК своїх позицій у частині безпосереднього виробництва та збуту продукції з допомогою проникнення міжнародне середовище. Йдеться про практично повне випадання з поля державного контролю та регулювання (і держави-базис, і країн, що приймають) до 40% продукту, виробленого на філіях ТНК (мається на увазі трансфертний, рух товарів в середині корпорацій). Держави втратили можливість безпосереднього контролю за цією частиною продукції ТНК.

2) У закритій, внутрішній системі корпорацій сучасних ТНК рухається величезний потік взаємних поставок проміжної продукції та послуг. Збільшується зона монополістичного виробництва, яка не досягається для

державного регулювання. Очевидно, що потоки товарів та послуг в середині корпорацій є найменш уразливими для впливу ринкових сил, захищеними від наслідків конкурентної боротьби договорами та угодами про постачання всередині корпорацій.

3) Позиції багатьох ТНК істотно зміцнилися у зв'язку з придбаною ними здатністю переносити частину свого виробництва, особливо з галузей, що зазнають найбільш важких ударів структурної кризи, в інші країни - менш розвинені і в країни, що розвиваються.

4) Через асинхронності кризових процесів у різних країнах ТНК можуть переміщати капітали у регіони, де виробничо-економічні процеси перебувають у стані підйому. Навіть без такого переміщення через розосередження капіталу ТНК можуть компенсувати втрати від зниження ділової активності за рахунок розширення виробництва у філіях, розташованих в інших країнах.

5) З експансією ТНК отримали можливість обирати серед джерел зовнішнього фінансування відповідальні їхнім інтересам, отримувати кошти на міжнародному ринку позичкових капіталів – порівняно новій і надзвичайно динамічній освіті. Він є для ТНК «фінансовим дивом» через гігантські масштаби та у зв'язку з відсутністю контролю над ним з боку держав. Ринки «євродоларів» і «єврооблігацій» дозволили ТНК істотно підвищити свої прибутки (у тому числі і у зв'язку з можливістю ухилитися від державного регулювання цих ринків. По-третє, у міжнародному середовищі ТНК посилили свої позиції у зв'язку з можливістю мобілізації та використання в своїх цілях національного капіталу країн, що приймають.

6) У посиленні позицій транснаціонального капіталу як саморегулюючої системи в умовах глобалізації полягає у відносному скороченні можливості впливу (економічного та правового) на філії своїх національних концернів. Пов'язано це, по-перше, з тим, що для свого економічного зростання ці філії дедалі меншою мірою використовують капітал, що ввозиться, і все більшою мірою – реінвестиції. По-друге, ТНК реалізували чимало форм впровадження у місцеве середовище і цим послабили зсередини спроби державного контролю їхньої діяльності з боку національних органів влади. Однією є система змішаних

товариств, що дозволяє ТНК як економити власний капітал, а й впливати на державний апарат: нерідко великими акціонерами цих товариств є глави держав, члени урядів, чиновники, які займають високі посади.

ТНК внаслідок цього «отримують додатковий оборотний капітал, захист від експропріації та гарантію від банкрутства». По-третє, як це не парадоксально, транснаціональний капітал намагається посилити свої позиції в країнах «третього світу» незважаючи на їхній величезний борг, а проекти виходу з ситуації (особливо відстрочка платежів на 15-20 років) пропонуються на умовах різкого посилення залежності цих країн від ТНК.

7) Вироблено систему економічних засобів ефективного контролю, що включає: технологічну та фінансову залежність філій від материнської компанії; закриту систему виробництва та збуту продукції; «Обмежувальну ділову практику».

Для сучасних умов характерним є не посилення регулюючої ролі державою активності ТНК, а її стимулювання. Історія досить глибокої ретроспективи не знає практично випадків загибелі гігантів міжнародного бізнесу внаслідок навмисних дій будь-якої держави. У той же час історія рясніє прикладами того, як за сприяння транснаціонального капіталу змінювалися уряди та політичні режими в ряді держав.

Союз держави та монополій – закономірність капіталізму на сучасній стадії глобалізації. З посиленням зовнішньоекономічної експансії ТНК, він не просто посилюється, а й набуває форм, які найбільше відображають інтереси транснаціонального капіталу на шкоду вже не окремим, а багатьом країнам.

У зв'язку з цим, глобальні ТНК можуть сприяти трансформації економіки та реалізації процесів модернізації, за допомогою створення нових сучасних виробництв повного виробничого циклу. Важливо також врахувати проблему високого очікування ризику країни.

Комплекс організаційно-економічних заходів державного зовнішньоекономічного регулювання задля забезпечення захисту меж внутрішнього споживчого ринку представлений Рис. 3.2.

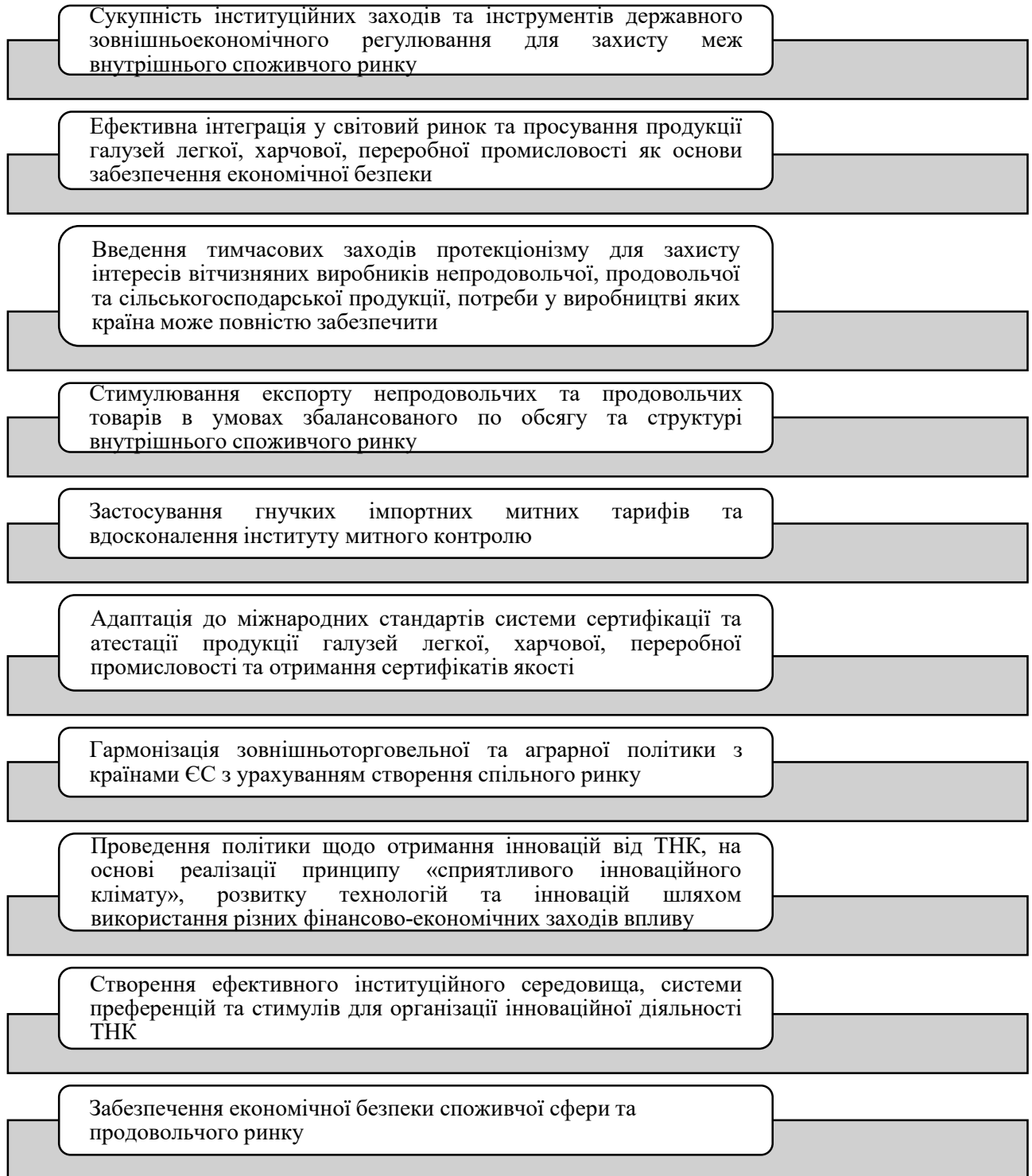

Рис. 3.2. Організаційно-економічні заходи державного зовнішньоекономічного регулювання задля забезпечення захисту меж внутрішнього споживчого ринку

Цей етап забезпечує підключення «суміжних кластерів» – підприємства з виробництва сільгосптехніки, добрив тощо. Це дає поштовх для формування виробничих кластерів. У результаті, у довгостроковій перспективі ми можемо переходити на інноваційний економічний розвиток.

Спочатку важливо визначитися з організацією бази виробництва. Створення сільськогосподарської продукції має забезпечуватись за рахунок ресурсів приватних фермерських господарств, як пріоритетних та державних коштів. Найважливішими суб'єктами реалізації сільськогосподарської політики мають стати приватні фермерські господарства, які адаптовані до динаміки ринкової кон'юнктури та життєздатніші. Гострим питанням є для них пошук та залучення дешевих кредитів, та проблеми реалізації виробленої продукції. Це потрібно вирішувати у рамках діяльності державної корпорації, яка сприятиме концентрації трудових ресурсів, техніко-технологічних, хімічних засобів, забезпечить доступність до пільгових інвестиційних кредитів, дозволить створити транспортно-логістичну систему для збуту продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Наступний етап пов'язаний власне із виробництвом сільгосппродукції. Тому важливо оцінити потенціал внутрішнього попиту на основі показників обсягів продукції, що експортується та імпортується, та за допомогою моніторингу цінової динаміки.

Оцінка потенціалу «зовнішнього попиту» на азійських ринках повинна здійснюватися на основі показників імпорту сільськогосподарської продукції в цих країнах та оцінки потенціалу виробленої ними продукції. Орієнтир на зовнішні ринки має бути пріоритетним, оскільки виступає рушійним мотивом структурної модернізації.

На третьому етапі необхідно забезпечити реалізацію на внутрішніх та зовнішніх ринках виробленої продукції, що визначається зниженням трансакційних витрат на перевезення, допомогою у збуті приватним фермерам. Такий підхід сприятиме підвищенню сальдо торгового балансу, і як наслідок фінансування структурних перетворень в економіці. Особливо важливо забезпечити захист інтересів вітчизняних товаровиробників при створенні та функціонуванні спеціалізованих комісій, прагнути скорочення впливу тарифних і нетарифних обмежень на нашу продукцію, чому також сприяє членство у СОТ.

Четвертий етап пов'язаний з визначенням каналів та інструментів збутової політики. Азійський підхід спрямований на максимізацію не виручки, а

прибутку, що досягається масштабним нарощуванням обсягів реалізації. З цією метою необхідна аналітична оцінка основних національних моделей та традицій споживання, масова реклама, чітке дотримання таких бізнес-проектів, що базуються на довгострокових контрактах та партнерських відносинах з усіма країнами-учасниками.

На п'ятому етапі передбачається здійснення визначення прибутку державні корпорації, що спрямовується на збільшення технічних можливостей, модернізацію виробництва, наукові розробки. Проблеми для малих та середніх приватних фермерських господарств пов'язані з поверненням кредитних ресурсів та строків їх погашення. Тому важливо здійснювати планування обсягів грошових ресурсів для придбання нових культур, додаткової техніки, стимулювання діяльності фермерів, розрахунку результатів 1-4 етапів подальшого розвитку. Далі процес повторюється.

Причина використання внутрішнього потенціалу економіки за допомогою державні корпорації полягає в тому, що таким чином підвищується ефективність та конкурентоспроможність виробництва, оскільки ТНК, орієнтовані на надприбутки, використовують своїх виробників обладнання та техніки (часто філіальні структури), не сприяючи структурним економічним перетворенням.

Отже, необхідно використати досвід функціонування державних підприємств, планування їх діяльності як одного із суб'єктів ринкової економіки, де це стосується національних інтересів, питань продовольчого забезпечення, створення повноцінного споживчого ринку за допомогою імпортозаміщення.

Очевидно, що в середньостроковій перспективі економіці України необхідно буде адаптуватися до нових цін на нафту, війни, невизначеності, що зберігається в умовах геополітичної напруженості, ускладнення зовнішньополітичних відносин. З позицій захисту національного споживчого ринку та реалізації політики імпортозаміщення, основним пріоритетом є включення України до першої п'ятірки експортерів світу, за рахунок нарощування обсягів поставок продукції несировинного експорту, продажу технологічних, високого ступеня переробки, наукомістких товарів та послуг (Рис. 3.3).

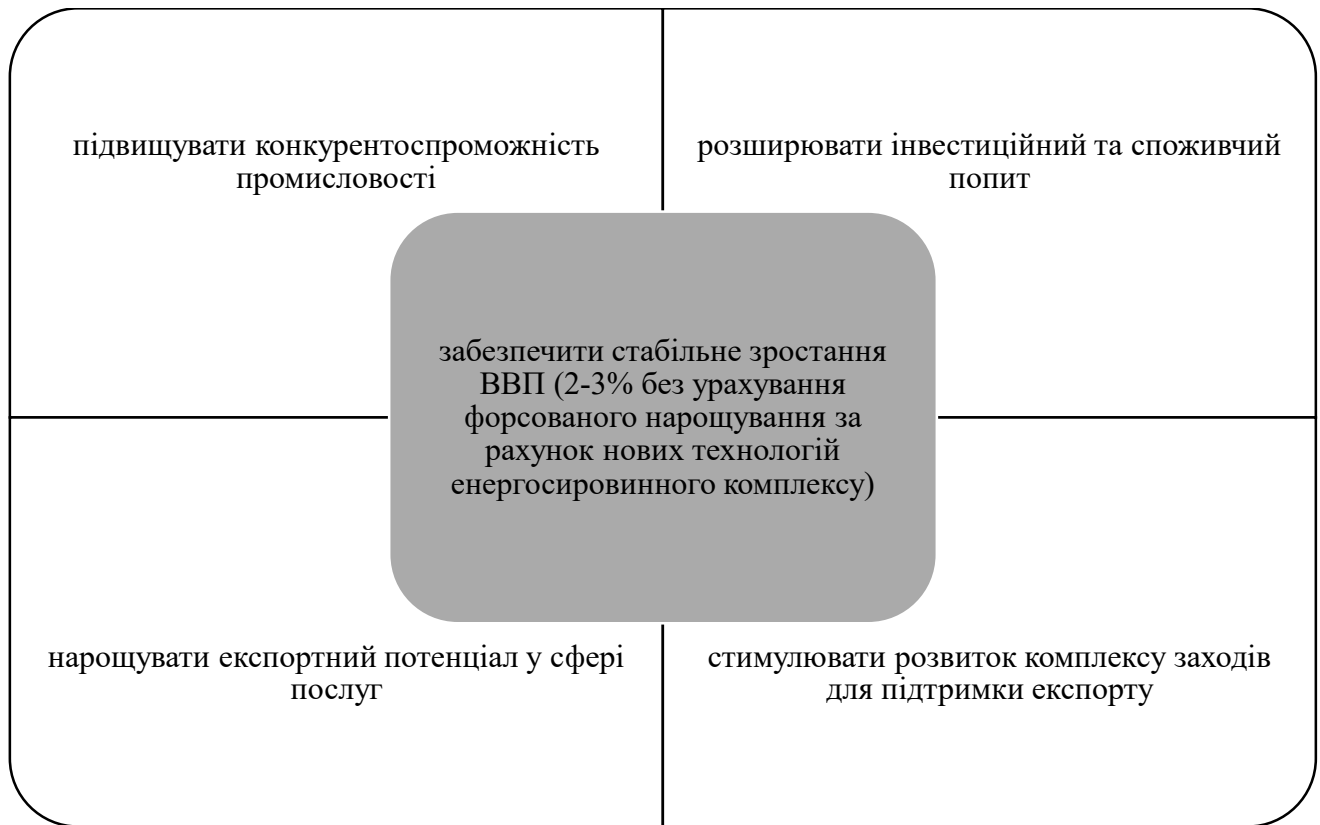

Рис. 3.3. Формування сприятливих внутрішньодержавних умов.

Перспективні позиції України визначаються можливим зростанням економіки країн регіону за наявності потреби продукції агропромислового сектору. Посилення інтеграції, тісні економічні зв'язки, зручне географічне положення – це найважливіші чинники зростання. Споживачами залишаються країни-члени ЄС, передбачуваний приріст несировинного експорту яких оцінюється у 8,5 млрд дол. США до 2025 р. за рахунок нафтопродуктів, туристичних послуг та пиломатеріалів.

У країнах Латинської Америки, що характеризуються активним розвитком та зростаючим попитом на товари для сільського господарства, приріст несировинного експорту становитиме 6,5 млрд дол. США, включаючи збільшення постачання нафтопродуктів, зернових, добрив та транспортних послуг.

Отже, наша країна, як найбільший постачальник агропромислової продукції, може не тільки зберігати позиції, а й якісно змінити характер своєї присутності на світовому ринку, за рахунок активізації розвитку нових форм міжнародного бізнесу, диверсифікації товарної структури та напрямів експорту, розширення присутності вітчизняних компаній за кордоном. Це скоротить ризик

монозалежності нашого енергетичного сектора, підвищить ефективність та прибутковість міжнародної діяльності національних бізнесових структур без значного нарощування обсягів експорту первинних енергоносіїв.

Резюмуючи, можна відзначити, що питання створення в країні сприятливих умов для функціонування на міжнародному ринку з метою отримання максимальної віддачі передбачає розробку та прийняття комплексу заходів з усіх аспектів. Односторонні, поодинокі і не скоординовані заходи не здатні вплинути на ситуацію, що склалася, і вивести країну на максимально вигідну позицію, траєкторію зростання в системі глобального споживчого ринку.

Ефективне застосування всіх ресурсів та реалізація потенційних можливостей є для України основним завданням, обґрунтованим не тільки економічно, а й політично вірним у контексті національної економічної безпеки та зміцнення позицій у системі світового господарства.

Висновки до розділу 3

Перспективні напрямки регулювання споживчого ринку в умовах розширення впливу транснаціональних корпорацій (ТНК), можна зробити наступні ключові висновки.

Глобалізація впливу ТНК на споживчий ринок. ТНК відіграють дедалі більшу роль у формуванні глобального споживчого ринку. Їхні масштабні мережі постачання, ефективні дистрибуційні канали та фінансові можливості дозволяють встановлювати домінантні позиції у різних сегментах ринку, уніфікуючи споживчі стандарти та обмежуючи розвиток локальних виробників.

Складність забезпечення чесної конкуренції. Концентрація ринкової влади у ТНК призводить до монополізації ринків і витіснення локальних конкурентів. Існуючі антимонопольні законодавства часто виявляються неефективними через глобальний характер діяльності корпорацій та недосконалу міжнародну координацію в цій сфері.

Екологічні та соціальні виклики. Глобальні ланцюги постачання ТНК створюють проблеми, пов'язані з недотриманням екологічних та соціальних стандартів у країнах із слабким регулюванням. Це призводить до деградації довкілля, порушення прав працівників та посилення соціально-економічної нерівності.

Стандартизація продуктів і послуг під впливом ТНК знижує різноманітність споживчого вибору, створюючи ризик втрати локальної унікальності та культурної ідентичності. Для забезпечення сталого розвитку та захисту інтересів споживачів необхідні комплексні заходи щодо регулювання споживчого ринку: антимонопольна політика, реформування антимонопольного законодавства, розробка законодавчих норм, які враховують глобальний характер діяльності ТНК, щоб уникнути монополізації та сприяти чесній конкуренції.

Перспективні напрямки регулювання споживчого ринку в умовах розширення впливу ТНК повинні забезпечити збалансований підхід між економічним розвитком та захистом інтересів споживачів і локальних виробників. Необхідно підвищувати ефективність антимонопольної політики, підтримувати локальні бренди, запроваджувати єдині стандарти якості та соціальної відповідальності, а також стимулювати інноваційний розвиток. Такий підхід сприятиме формуванню справедливого та стійкого споживчого ринку, враховуючи глобальний характер діяльності ТНК.

ВИСНОВКИ

Транснаціоналізація – процес кількісного та якісного зростання ТНК, експансії та зміцнення їх діяльності в умовах глобалізації. Це суперечливе явище, оскільки баланс позитивних та негативних наслідків зміщується у бік останніх, у технологічному, економічному, політичному та соціальному розвитку країн.

Відкритість економік, що розвиваються, інтернаціоналізація функціонування національних суб'єктів господарювання, поглиблення МПП обумовлює активізацію впливу ТНК на динаміку споживчого ринку, який є органічною взаємодією сукупності інститутів, елементів і суб'єктів процесу товарообміну.

Нарощування присутності, масоване вторгнення у міжнародний бізнес та національні ринки, як і всі процеси у глобальній економіці, є суперечливими та двоїстими. З одного боку, експансія ТНК забезпечує зовнішні імпульси та стимули для виробництва в країнах, що приймають, сприяє поглибленню поділу праці, спеціалізації та кооперування. З іншого боку, неминучість появи численних негативних наслідків у зв'язку з монополістичною формою цих процесів. Далі, з одного боку, зовнішня експансія сприяє виникненню великих міжнародних комплексів, функціонуванню інтегрованих виробничих систем, але, з іншого боку, монополістична форма організації забезпечує створення цілісної системи панування корпорацій у глобальному господарстві. Найбільше ТНК мають розвинені країни. Це вказує на внутрішнє інвестиційне перенакопичення, надлишок капіталу, потоки якого спрямовуються за межі національних економік.

Дослідження показало наявність гострих питань у розвитку європейських країн, схожості економічних моделей, схожих проблем у китайській та індійській економіках. Певною мірою знаходить підтвердження теорія про індикатори ТНК як показники їх функціонування, проблеми економічних моделей розвитку країн, де засновуються ТНК, питання їх експансії.

Реалії України свідчать, що в умовах глобалізації суть монополістичного капіталу не змінюється, він набуває нової форми існування за допомогою

транснаціоналізації. Великі монополії, розширюючи межі свого панування, перетворюються на ТНК. Їхня діяльність, вплив на розвиток та безпеку національних економік неоднорідна, має подвійний зміст. З одного боку, ТНК є основною структуроутворюючою ланкою економіки, провідною силою розвитку країни та зростання ефективності виробництва. З іншого боку, вони виступають генератором низки негативних соціально-економічних процесів, пов'язаних із мотивами їхньої діяльності. Проте, загальним вектором та напрямом еволюції є те, що ТНК забезпечують стійкі економічні зв'язки між різними підсистемами та країнами, у зв'язку з чим здійснюється інтеграція національних господарств до єдиного глобального господарства. Тренд світового розвитку характеризується посиленням концентрації виробництва та капіталу як на мікрорівні підприємств, так і на мегарівні транснаціональних корпорацій.

Експансія ТНК на глобальному споживчому ринку складна та суперечлива. У цілому нині надають позитивний вплив в розвитку економіки, проте орієнтовані поліпшення власного фінансового становища (збільшити виробництво, капіталізацію прибутку) і розвиток компанії. Тому без урядового втручання експансія ТНК призводить до втрати державного суверенітету, що підриває національну безпеку країни.

У процесі аналізу виявлено, що на вітчизняному споживчому ринку та темпах зростання зовнішньої торгівлі далася взнаки різноспрямована динаміка найбільших економік та світового ринку: події в розвинених країнах у 2013-2023 рр., що спровокували знижувальну динаміку цін; зниження вартісних обсягів зовнішньої торгівлі, зумовлене загостренням геополітичної обстановки та кон'юнктурою світових ринків сировинних товарів, інституційні бар'єри на ринку країн Європейського союзу, зміна ролі ринків країн організації Азіатсько-тихоокеанського економічного співробітництва.

Глобальні мегатренди свідчать про деструктивну інтеграцію національних споживчих ринків у світовий. ТНК трансформували галузеву структуру ринку та виробництва, змінивши товаропотоки з України, що визначаються її місцем у сучасному МПП та спеціалізації виробництва.

Вмонтований у глобальні товарні потоки, український споживчий ринок, зазнає структурних трансформацій під впливом транснаціоналізації, геополітичних змін, перегрупування сил між домінуючими країнами США, ЄС, Японія, Китай та регіональними угрупованнями АТЕС, ЄАЕС, БРІКС, ШОС та ін.

Аналіз показників товарообігу, зміни його спрямованості, обсягів, структури експорту та імпорту товарної продукції свідчать про вузьку спеціалізацію України в системі МПП, експортно-орієнтованої сировинної спрямованості ЗЕД, галузевої трансформації під впливом іноземних ТНК на внутрішньому ринку.

Стан споживчого ринку новими якісними характеристиками: структурна криза економіки, завершення сировинного циклу, новий виток геополітичного протистояння. Втрата ринком своїх лідируючих позицій, що характеризується кризовим станом, зменшенням обсягів та погіршенням структури роздрібної торгівлі, падінням прибутку торгових організацій та рівня їх рентабельності. Наростає ринкова конкуренція, що сприяє зміцненню позицій великих мережових компаній-рітейлів, що мають величезні ресурси і виштовхують з ринку слабких гравців.

Нерівномірність розвитку споживчого ринку під впливом ТНК проявляється у регіональній, структурній, галузевої трансформації, зміні конкурентного середовища, за допомогою поступового нарощування капіталу та активів, об'єднання, що досягається за рахунок злиття та поглинання. Активних трансформаційних процесів зазнали український споживчий сектор, роздрібна торгівля та сільське господарство.

Тому потрібна сукупність державних заходів у галузі промислової та структурної політики, спрямованих на прискорення зростання внутрішнього виробництва, формування стійких кордонів вітчизняного споживчого ринку та ефективності його функціонування.

Аналітична оцінка підтверджує, що міжнародні інститути (ФАО, СОТ, ГАТТ, ГАТС та ін.) не реалізують базових цілей забезпечення рівноправного та раціонального виконання норм міжнародного права. Це призводить до

необхідності створення організації, яка координуватиме, та регулюватиме всю світову агропромислову сферу, сприятиме вирішенню продовольчої проблеми у всіх країнах та регіонах.

З позицій захисту національного споживчого ринку України та реалізації політики імпортозаміщення, пріоритетом є включення України у першу п'ятірку експортерів світу, з допомогою нарощування несировинного експорту, продажу високотехнологічних, наукомістких товарів та послуг; забезпечення балансу інтересів держави, іноземних ТНК та суб'єктів вітчизняного бізнесу для ефективного розвитку споживчого сектору та реалізації концепції економічної безпеки; використання практики створення державних корпорацій, здатних конкурувати з іноземними ТНК, у найважливіших сферах з погляду національних інтересів, здатних реалізувати потенціал та конкурентні переваги в умовах волатильності світового ринку, демонструвати адаптацію до міжнародної нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алішов Г.Н. Сучасні тенденції діяльності транснаціональних компаній, які оперують на ринку продуктів харчування України. Актуальні проблеми економіки. 2018. №1. С. 4-12.
2. Більченко Є. В. Транснаціональні парадокси глобального світу: культурологічний аналіз. Культурологічна думка. 2020. № 17. С. 54-64.
3. Брензович К. С., Майборода Ю. О. Вплив національних ТНК на формування позицій США на світових ринках. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 43. С. 3-8.
4. Британська Ост-Індська компанія. Wikipedia. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Британская_Ост-Индская_компания
5. Булкот О. В. Міжнародні інвестиційні стратегії транснаціональних корпорацій. Бізнес-навігатор. 2019. Вип. 4. С. 16-21.
6. Венгер В. В. Особливості формування та розвитку транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації. Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій. 2019. 2(4). С. 30-44.
7. Гаврилко Т.О. Транснаціоналізація економіки України в умовах глобальної конкуренції. Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). 2017. № 2. С. 159-164.
8. Гладій І.Й. Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект: Монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2006. С.554
9. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку [Текст] : монографія; Львівська комерційна акад. Л. : Вид-во ЛКА, 2015. 594 с.
10. Голландська Ост-Індська компанія. Wikipedia. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Голландская_Ост-Индская_компания
11. Доклад о мировых инвестициях 2019. UNCTAD. URL : https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_overview_ru.pdf
12. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри /За ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. К. : Знання, 2007. 595 с.

13. Живко М. А., Доброводський Д. В. Позиції ТНК на глобальному споживчому ринку. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід*. Тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 28-31.

14. Живко М. А., Доброводський Д. В. Вплив культурних аспектів на організаційний менеджмент ТНК у глобальному середовищі. *Глобальні перспективи розвитку України: Я живу в майбутньому* (Б. Гаврилишин). Матеріали наукового круглого столу від 30 листопада 2023 року / За ред. Зварич Р. Є., Сохацький О. Ю., Мазур Н. С. Тернопіль. ЗУНУ. 2023. С. 48-52.

15. Живко М. А., Доброводський Д. В. Фрагментація ринків та її вплив на стратегії управління ТНК. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід*. Тези доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 24-28.

16. Лимонова Е. М., Архіпова К. С. Транснаціональні корпорації: основні етапи розвитку та регулювання їхньої діяльності в умовах глобалізації. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2014. №1. С. 93–101.

17. Любчик К. Л. Корпоративні медіастратегії транснаціональних корпорацій. Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. 2020. № 1. С. 16-19.

18. Макарчук К. О. Основні фактори транснаціоналізації компаній країн Східної Азії. *Бізнес Інформ*. 2016. №2. С. 58-64.

19. Матросова І. Ю. Виявлення особливостей правового регулювання діяльності транснаціональних компаній (ТНК). *Молодий вчений*. 2016. № 5. С. 428-432.

20. Мащенко С. О., Алієв Р. А. Проблеми та перспективи діяльності ТНК на території України. *Економічний простір*. 2018. № 136.

21. Михайлишин Л.І. Транснаціоналізація світової економіки: інноваційний аспект: монографія. Вінниця: ДонНУ, 2016. 314 с.

22. Міжнародний рух капіталу 2018. URL :
https://www.imemo.ru/jour/meimo/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/08_2018/02_BULATOV_16-25.pdf
23. Назаркевич І. Б. Державне регулювання структурних змін в економіці України: проблеми та перспективи : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 356 с.
24. Орехова Т. В. Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобалізації: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2007. 393 с.
25. Особливості сучасного етапу транснаціоналізації світової економіки . URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-sovremennogo-etapatransnatsionalizatsii-mirovoy-ekonomiki>
26. Офіційний сайт журналу Fast Company. URL : <https://www.fastcompany.com>
27. Побоченко Л.М. Сучасні тенденції розвитку ТНК в конкурентному бізнес– середовищі. Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, 119 право). 2017. № 2. С. 59-64.
28. Пораденко О. С. Особливості взаємодії держави і транснаціональних компаній. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2020. № 22. С. 56-63.
29. Рогач О. І. Методологічні аспекти аналізу багатонаціональних підприємств. Міжнародна економічна політика. 2019. № 2(31).
30. Рогач О. І., Шнирков О. І . Транснаціоналізація світового господарства та перехідні економіки. К. : КНЕУ, 2013. 302 с.
31. Руденко С. Ю., Богданов Р. В., Філіповський А. О. ТНК як суб'єкт міжнародного бізнесу. Сучасні питання економіки і права. 2020. Вип. 1. С. 178-186.
32. Созінова Є. І., Орехова Т. В., Орехов М. О. Детермінанти формування нового покоління транснаціональних виробничих систем у вимірах глобальних та регіональних трансформацій. Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва і ГУАМ. 2013. С. 299–302

33. Сорока І.Б. Транснаціональні корпорації та їхня роль у процесі активізації міжнародної інтеграції. Актуальні проблеми економіки. 2009. №9. С. 35-41.

34. Ткаченко Д.О. Вплив транснаціональних корпорацій на розвиток внутрішнього ринку України. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, 2020. URL : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Aref_Tkachenko_WS-1.pdf

35. Транснаціоналізація і конкурентний розвиток національних економік: теорія і практика країн, що розвиваються: монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. В. Руденко-Сударєвої. Вид. 2-ге, доп. Київ: КНЕУ, 2015. 270 с.

36. Транснаціональна корпорація, ТНК. Дмитро Преображенський, Юрій Латов. URL : https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/TRANSNATSIONALNAYA_KORPORATSIYA_TNK.html

37. Транснаціональні корпорації / І.О. Давидова, К.Ю. Величко, О.І. Печенка. Харків: Видавництво «Форт», 2018. 175 с

38. Трансформація процесу транснаціоналізації в умовах зростання невизначеності глобального економічного середовища: монографія / за заг. ред. Т. В. Орєхової. Донецьк: ДонНУ, 2011. 652 с.

39. Фединяк Г. С. Юрисдикція держав стосовно транснаціональних корпорацій. Правова держава. 2019. № 33. С. 168-172.

40. Швець Ю. О., Сухаренко Т. А. Основні етапи розвитку транснаціональних компаній та їх зв'язок з глобалізацією. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2016. № 3(1). С. 204-209.

41. Шнипко О. Транснаціональні корпорації та проблеми транснаціоналізації українського ринку. Економіст. 2015. №11. С. 38-45

42. Якубовський С.О. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності:[навч.посіб.]. Якубовський С.О., Козак Ю.Г., Логвинова Л. К.: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.

43. Activities of U.S. Multinational Enterprises 2023. URL : <https://www.bea.gov/news/2018/activities-us-multinationalenterprises-2023>

44. AmericanAirline Financial Results Report Third-Quarter 2020. URL: [https://news.aa.com/news/newsdetails/2020/American-AirlinesReports-Third-Quarter-2020-Financial-Results-CORPFI10/default.aspx#:~:text=American%20Airlines%20Reports%20Third%2DQuarter%202020%20Financial%20Results,-Thursday%2C%20October%2022&text=\(NASDAQ%3A%20AAL\)%20today%20reported,available%20seat%20miles%20\(ASMs\).](https://news.aa.com/news/newsdetails/2020/American-AirlinesReports-Third-Quarter-2020-Financial-Results-CORPFI10/default.aspx#:~:text=American%20Airlines%20Reports%20Third%2DQuarter%202020%20Financial%20Results,-Thursday%2C%20October%2022&text=(NASDAQ%3A%20AAL)%20today%20reported,available%20seat%20miles%20(ASMs).)

45. Boeing розірвав угоду з бразильською компанією Embraer. URL : <https://delo.ua/business/boeing-razorvalsdelku-s-brazilskoj-kompaniej-e-367880/>

46. EC. Glossary:Multinational enterprise (MNE). Eurostat. URL : [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Multinational_enterprise_\(MNE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Multinational_enterprise_(MNE))

47. Economic Report of the President. URL : <https://www.govinfo.gov/app/collection/erp/2022>

48. Forbes «100 найбільших приватних компаній України – 2020». URL : <https://forbes.ua/ratings/100-naybilshikhprivatnikh-kompaniy-ukraini-02112020-408>

49. Fortune global 500. URL : <https://fortune.com/global500/2023/search/>

50. Global Investment Trends Monitor no 31, Jan 2019. URL : https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaeiainf2019d1_en.pdf

51. How Dominant are Chinese Companies Globally? URL : <https://chinapower.csis.org/chinese-companies-global-500/>

52. Hugh Dang , Jennifer Ma, Brad Gilmour, East Vs. West: Exploring International Development, 2019. 214 с.

53. John H. Dunning and Sarianna M. Lundan. Multinational Enterprisesand the Global Economy, Second Edition, 2022. 173 с

54. Multinational enterprises in domestic value chains. URL :
<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9abfa931-en.pdf?expires=1585501119&id=id&accname=guest&checksum=9F22F3F5677BA345938D2700BB85C077>
55. Multinational enterprises in the global economy 2023. URL :
<https://www.oecd.org/industry/ind/MNEs-in-the-global-economy-policy-note.pdf>
56. New business models for a new global landscape. Arindam Bhattacharya, Martin Reeves, Nikolaus Lang, and Rajah Augustinraj. URL :
<https://www.bcg.com/publications/2023/globalization-new-business-models-global-landscape.aspx>
57. OECD, Impact of Covid-19 Pandemic on Trade and Development. URL:
https://unctad.org/system/files/official-document/osg2022d1_en.pdf
58. OECD, Transnational corporation investment and development 2023, Number 1. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diaeia2023d1_en.pdf.
59. Ponciano J., Hansen S. The World's Largest Public Companies 2023: Global 2000 By The Numbers. URL: <https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2023/05/15/worldslargest-companies-2023-global2000/?sh=636d74d74ada>.
60. Royal African Company. Wikipedia. URL :
https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_African_Company (дата звернення: 05.06.2021).
61. Royal Dutch Shell. Wikipedia. URL :
https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Dutch_Shell
62. Sozinova Ye. I., Oriekhova T. V. Evaluating the transnationalization potential of the economics in countries of South-Eastern Europe. Research Papers in Economics and Finance. 2021. Vol. 5, No. 1. Pp. 33–45.
63. The Global Innovation Index 2023. URL :
https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2023.pdf.
64. The retreat of the global company. The Economist. URL :
<https://www.economist.com/briefing/2023/01/28/the-retreat-of-the-global-company>

65. World Investment Report 2023. UNCTAD. URL : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2023_en.pdf
66. Worldwide Activities of U.S. Multinational Enterprises Preliminary. URL : <https://www.bea.gov/international/usdia2023>
67. Yakubovskiy S. A., Yugay K. S. Modern dominants of the transnationalization of international business. Вісник ОНУ імені І. І. Мечнікова. 2018. Том 23. Випуск 1(66).